

Наказателно право и наказателен
процес

АДВОКАТСКИ ПРЕГЛЕД

Издание на Висшия адвокатски съвет

БРОЙ 6
2024

Висш адвокатски съвет
Адвокатски преглед. Наказателно право и наказателен процес
Брой 6/2024 г.

© Никола Филчев, автор, 2024
© Петя Митрева, автор, 2024
© Гергана Маринова, автор, 2024
© Аделина Хаджийска, автор, 2024
© Янко Ройчев, автор, 2024

ISSN 1313-7204

Съдържание

Встъпление	4
Теория на наказателното законотворчество Проф. г-р Никола Филчев	5
Проблеми на правната квалификация на грабежа по чл. 198, ал. 3 от Наказателния кодекс Доц. г-р Петя Митрева	43
За отказа за свидетелстване и за забраната да се разпитват адвокати и преводачи в наказателното производство Проф. г-р Гергана Маринова	55
Специалните разузнавателни средства в обхвата на понятието „тайно наблюдение“ по смисъла на Европейската конвенция за защита правата на човека Гл. ас. г-р Аделина Хаджийска	70
Молбата за конституиране в качеството на частен обвинител по наказателни дела Гл. ас. г-р Янко Ройчев	78

ВСТЪПЛЕНИЕ

Брой №6/2024 на списание „Адвокатски преглед“ е посветен на наказателното право и процес, като статиите в броя разглеждат материалноправни и процесуалноправни институти през призмата на относимата практика на Европейския съд по правата на човека, Съда на Европейския съюз и националните съдилища. Във връзка с това са направени предложения за усъвършенстване на законодателната уредба и правоприлагането в съответствие с международните стандарти. В отделна публикация е представен теоретичен модел на наказателното законотворчество. Автори в този брой са: проф. д-р Никола Филчев, доц. д-р Петя Митрева, проф. д-р Гергана Маринова, гл. ас. д-р Аделина Хаджийска и гл. ас. д-р Янко Ройчев.

От редакционния съвет

ТЕОРИЯ НА НАКАЗАТЕЛНОТО ЗАКОНОТВОРЧЕСТВО*

Проф. г-р Никола Филчев**

Резюме

I. Социална обусловеност на наказателния закон

II. Криминализация на деянието

III. Диференциация на наказателната отговорност

Статията е опит да се построи теоретичен модел на наказателното законотворчество. За това е нужно да се изследват социалните корени на юридическите решения, по-точно – социалната обусловеност на наказателния закон. Нужно е да се установят онези социални причини, които пораждаат наказателните норми и определят тяхното съдържание. Две са основните задачи, пред които се изправя законодателят, когато създава наказателния закон. Първо, да определи кръга на престъпленията – криминализация на деянията. Второ, вътре в рамките на престъпното поведение да диференцира отделните престъпления и наказанията за тях – диференциация на наказателната отговорност.

Ключови думи: Теория на наказателното законотворчество, Социална обусловеност на наказателния закон, Криминализация на деянието, Диференциация на наказателната отговорност.

* Относно теорията на наказателното законотворчество вж. Филчев, Н. Теоретични основи на наказателното законотворчество. София: Сиела, 2005, и от същия автор Наказателно право и съдебна практика. София: Сиела, 2023, с. 33-120.

** Професор по наказателно право, доктор по право.

THEORY OF CRIMINAL LAW-MAKING

Professor Dr Nikola Filchev***

Abstract*I. Social conditionality of criminal law**II. Criminalization of acts**III. Differentiation of criminal liability*

The article is an attempt to build a theoretical model of criminal law-making. For this reason, it is necessary to examine the social roots of legal decisions, more precisely – the social conditioning of criminal law. It is necessary to establish those social reasons that give rise to penal norms and determine their content. There are two main tasks that the legislator faces when creating the criminal law. First, to define the range of crimes – criminalization of acts. Second, within the framework of criminal behavior, to differentiate individual crimes and the punishments for them – differentiation of criminal liability.

Keywords: *Theory of Criminal Law-making, Social conditionality of criminal law, Criminalization of acts, Differentiation of criminal liability.*

УВОД

Един от модерните проблеми на наказателноправната наука е да се създаде теория на наказателното законотворчество. Целта е да се построи модел, алгоритъм (от принципи и критерии) на законотворческия процес, който законодателят да следва, когато създава наказателноправни норми.

Две са основните задачи, пред които се изправя законодателят, когато създава наказателния закон. Първо, да определи кръга на престъпленията, с други думи – да прокара границата между престъпното и непрестъпно поведение. За целта е нужна система от критерии за криминализация на деянията. Втората задача пред законодателя е – вътре в рамките на престъпното поведение да диференцира отделните престъпления и наказанията за тях. Диференциацията означава да се систематизират

*** Professor of Criminal Law, PhD in Law

различните категории престъпления по глави и раздели на НК, а вътре в рамките на дадено престъпление – да се обособят по-тежко и по-леко наказуемите варианти на дадено престъпление, т.е. – квалифицирани състави на престъплението.

Преди да се създаде теоретичен модел на наказателното законотворчество, е нужно да се покаже социалната обусловеност на наказателния закон. Нужно е да се открият социалните корени на юридическите решения и по-точно – да се установят социалните причини, които пораждат наказателните норми и определят тяхното съдържание. Тези явления се изучават от социологията на наказателното право. Тя има за предмет: а) Първо, социалната обусловеност на наказателния закон – както при криминализация на деянията, така и при диференциация на наказателната отговорност (правотворчеството); б) Второ, социологията на наказателното право изучава социалния механизъм на действие на наказателния закон (правоприлагането); в) Трето, социологията на наказателното право изучава ефективността на наказателния закон и изготвя препоръки за усъвършенстването му чрез последващо правотворчество.

За да се изучи социалната обусловеност на дадена наказателна норма, трябва да се установи влиянието на различните обстоятелства и елементи на поведението върху тежестта, т.е. обществената опасност и моралната укоримост (вината), на престъплението. Но фактическото и нормативното са диалектически свързани. Да се изследва значението на различните обстоятелства за тежестта на престъплението и да се изучат съответните наказателни норми, е в последна сметка едно и също. Това са две страни на един и същ познавателен процес. Само че първият – социалният подход (социологията на наказателното право) се занимава със социалните факти, а вторият – нормативният подход (наказателното право) се занимава с отражението на тези факти в закона, т.е. – с нормите, които криминализират деянията и диференцират отговорността за тях.

Тези въпроси ще бъдат разгледани последователно в трите части на статията: 1. Социална обусловеност на наказателния

закон; 2. Криминализация на деянието; 3. Диференциация на наказателната отговорност.

I. СОЦИАЛНА ОБУСЛОВЕНОСТ НА НАКАЗАТЕЛНИЯ ЗАКОН

Престъпността не е вечно и неизменно явление, еднакво за всички времена и народи. Тя се променя с хода на историята през различните епохи. Съдържанието и формите на престъпността се определят в крайна сметка от обществено-икономическите условия. Но от волята на законодателя зависи, до известна степен, кои деяния ще бъдат обявени за престъпни. Законодателят създава наказателния закон, като отразява обективните обществени потребности, но като отчита също и субективните интереси на управляващата класа. Исторически дълго време наказателният закон се е създавал емпирично. При това значителна роля са играли интуицията и правната традиция. Днес е назряла нуждата от *научен* подход при наказателното законотворчество. Бурният ръст на престъпността, отслабването на социално-правния контрол, динамиката на обществените отношения в условията на преход изискват теоретичен инструмент, който ще позволи на законодателя да взема правилните, научнообосновани решения при законотворчеството. Качеството на наказателния закон е предпоставка за ефективността на наказателното правосъдие.

Два са основните проблеми, пред които се изправя законодателят, когато създава наказателния закон. Първо, да определи кръга на престъпленията, т. е. да проведе границата между престъпното и непрестъпното поведение. За целта е необходима теория на криминализацията на деянията.

Тя обаче не е достатъчна. Вътре в рамките на престъпното поведение е нужно да се диференцират престъпленията и отговорността за тях. Следователно *криминализацията на деянията и диференциацията на наказателната отговорност* са двата основни проблема на наказателното законотворчество. Когато се решават те, трябва да се излиза от следното принципно положение.

Правото е отражение на факта. Наказателноправната норма отразява типичното, разпространено обществено опасно

поведение. Наказателният закон закрепва обективни обществени потребности, но пречупени през съзнанието на законодателя. Ролята на съзнанието не се ограничава само до пасивно отразяване на обективната действителност. Съзнанието не само и не просто отразява обществените нужди (познавателна функция), но играе и активна роля (оценъчно-регулираща функция) в нормотворческия процес. Наказателноправната норма е специфична форма на отражение на обществената действителност. Тя е плод от единната познавателна, оценъчна и регулираща дейност на законодателя.

1. Престъплението е сложно явление, което има *социална, юридическа и психическа* страна. Поради това то може да бъде изучено само чрез комплексен подход, като се привлекат възможностите на различни науки.

Основните методи за изследване на социално-правните явления са два: социален и юридически. Формалният, юридическият подход изучава правните норми, т.е. догмите (дължимото), а не реалното поведение (съществуващото). Посредством юридическия анализ се установяват признаците на различните престъпления, предвидени в закона; разкрива се съотношението между съответните норми на наказателния закон. При юридическия подход се използват общоприетите методи на тълкуване на правото, правилата на формалната логика, сравнително-правният анализ и др. Юридическият аспект, обаче, не позволява да се види материалната, социална същност на престъпното явление. Формалният юридически анализ не дава отговор на въпросите: защо законодателят е закрепил определени факти (деяния) в закона; какви социални задачи възлага той на съответните норми; какви са механизмът на тяхното действие и социалният ефект от прилагането на нормите.

За да изясним поставените въпроси, трябва да излезем извън рамките на правото и да открием социалните причини, които пораждаат законовите правила и определят тяхното съдържание. С други думи, за да изучим престъплението като социално-правно явление, трябва да тръгнем от социалните факти по пътя, който води към тяхното абстрактно израже-

ние в закона – юридическите норми. Така ще открием основанието за създаване на наказателноправните норми и техните социални функции. Този подход, който изучава общественото битие на правните норми, е социален (социологически). Социалният подход при изследване на „престъплението“ означава да се разкрие: първо, социалната обусловеност на нормите, които обявяват дадени деяния за престъпления; второ, функциите и механизмът на социално действие на тези норми; трето, ефективността от прилагане на наказателните норми.

Днес е назряла нуждата от *комплексен подход* при изследване на наказателноправните явления. Само съчетаването на *юридическия* със *социалния* анализ позволява да се разкрие диалектичното единство от юридическа форма и нейното обществено съдържание.¹

Безспорно е, че наказателният закон е социално обусловен. Той отразява обективните обществени потребности и субективните интереси на управляващата класа. Това принципно положение е ключ за разбиране на наказателното законотворчество – както на криминализацията на деянията, така и на диференциацията на наказателната отговорност. Но проблемът възниква, когато трябва да се „преведат“ на юридически език съществуващите икономически потребности и политически изисквания. Какъв е „механизмът“, чрез който обществените интереси се превръщат в наказателноправни норми? От какви принципи и критерии се ръководи законодателят, когато криминализира деянията и след това диференцира отговорността за тези престъпления, т.е. когато създава нови наказателноправни норми?

Създаването на наказателноправните норми минава логически през следните етапи: а) изучаване на обективните икономически и политически закономерности на общественото развитие; б) изучаване на състоянието, динамиката, структурата и тенденциите на престъпността; в) определяне на конкретните цели в борбата срещу престъпността, т.е. насоките на наказателната политика; г) избор на средствата, в т.ч. и наказателноправни, за постигане на поставените цели; д) анализ на ефективността на различните наказателноправ-

¹ **Херцензон, А. А.** Уголовное право и социология. Москва: 1970, с. 5, с. 39.

ни мерки и подбиране на най-подходящите от тях; е) изразяване на волята на законодателя в конкретни юридически правила; ж) съобразяване на издадените разпоредби с вътрешните закономерности на правната система.

2. „Криминализация на деянията“ и „диференциация на наказателната отговорност“ са сравнително нови понятия на наказателноправната наука. Тяхната поява е свързана с усилията да се създаде *теория на наказателното законотворчество*, т.е. – теоретичен модел (система от принципи, критерии и понятиен апарат), който позволява на законодателя да взема научнообосновани решения при нормотворчеството. Този теоретичен модел следва да се прилага от законодателя винаги когато създава наказателни норми. Научният подход е гаранция за *адекватно* отразяване на общественото поведение в състава на престъплението и за установяване на *справедливо* наказание в санкцията на наказателноправната норма.

Криминализацията е обявяване на дадено деяние за престъпление, а декриминализацията е изключване на деянието от кръга на престъпленията. Декриминализацията може да се разглежда като криминализация с обратен знак.

Диференциацията на наказателната отговорност е средство за провеждане на принципа на справедливостта в наказателното право. От диференцирания подход на законодателя към престъпленията и наказанията зависи ефективността на наказателното правосъдие. Развитието на наказателното законодателство е свързано със задълбочаване диференциацията на наказателната отговорност.

3. Преходът от централизирана държавна икономика и авторитарно политическо управление към пазарно стопанство и демокрация съставлява по същество социална революция. Този преход се характеризира със смяна на производствените отношения, основани на обществена собственост върху средствата за производство. При прехода в България обществената (държавна и кооперативна) собственост се замени с частна собственост. Държавното имущество се приватизира и премина в ръцете на малка група хора. Обществото се раздели на бедни и богати.

Смяната на икономическия базис (материалните отношения) доведе до промяна и на надстройката (идеологическите отношения). Всички елементи на надстройката: а) идеите – политически, правни, нравствени, философски и т. н.; б) съответстващите на тях идеологически отношения; в) учрежденията и организациите – политически (държавата, партиите), правни (съдебните органи) и т. н. претърпяха изменения и продължават да се променят.

В периода на преход единната държавна собственост се разпредели между редица физически и юридически лица. Това доведе до преразпределяне и на политическата власт между множество субекти. По силата на принципа за разделение на властите държавната власт у нас се раздели на законодателна, изпълнителна и съдебна (чл. 8 от Конституцията). По-нататък управляващите партии продължават да преразпределят властта между държавните органи в зависимост от конюнктурните си интереси, посредством промяна на законодателството.

Преходът у нас породи редица положителни последици: по-ефективно управление на собствеността, засиляване на стопанската инициатива, демократизация на общественополитическия живот, увеличаване свободата на личността. Заедно с това преходът има и отрицателни страни: отслабване на социално-правния контрол и нарастване на престъпността.

4. В заключение: в условията на преход престъпността бурно нарасна. Характерът ѝ се промени съществено. Разви се организираната престъпност (незаконен трафик на наркотици, оръжие и хора, крупни финансови измами, изпиране на пари, корупция и т.н.) и тероризмът. Организираният престъпен свят влияе върху всички сфери на обществения живот, както върху икономиката, така и върху политическите решения.

В същото време социално-правният контрол изостава от развитието на престъпността. Наказателното правосъдие е в криза. Процедурата за наказване на престъпниците е сложна и бавна. Корупционният натиск върху правозащитните органи се засилва. Големите босове на престъпния свят остават недосегаеми за правосъдието.

Необходимо е следователно да се засили социално-правният контрол, като се повиши ефективността на наказателното правосъдие. Тук възниква въпросът коя от двете ценности да се предпочете – обществената нужда от ефикасен контрол върху престъпността или индивидуалните права на човека. Защото всеки контрол е свързан с известно ограничаване на човешките права. Проблемът е да се намери балансът между защитата на личните права (свободата на индивида) и защитата на обществото от престъпността чрез засилване на контрола (в частност – на наказателното правосъдие). Обществото като че ли е изправено пред избора – „държава на мафията“ (където престъпността е висока поради слабия социален контрол) или „държава на Мусолини“ (където престъпността е ниска, но контролът върху живота на хората е тотален).

Европейската конвенция за правата на човека, приета от Съвета на Европа през 1950 г., постави ново начало. Тя има за цел да защити личността от ограниченията и посегателствата на държавата. Конвенцията извежда на преден план индивидуалните права на личността като висша ценност. По силата на Конвенцията наказателната процедура трябва да предоставя максимални гаранции за правото на защита на обвиняемия, срещу злоупотреби на държавните органи.

Но организираният престъпен свят също ограничава правата на гражданите и установява диктатура върху обществото. Тази криминална диктатура е не по-малко опасна от политическата диктатура на тоталитарната държава. Следователно, обстоятелствата днес изискват да се засили социалният контрол върху престъпността. Все пак, Европейската конвенция за правата на човека е създадена доста отдавна и не отчита новите реалности – организираната престъпност и тероризма.

Днес повечето европейски държави предприемат решителни мерки за борба с организираната престъпност, корупцията и тероризма: допуска се използването на специални технически средства (т. нар. „електронно следене“) за събиране на доказателства в наказателния процес; предвижда се защита на свидетеля, когато той е застрашен; въвежда се фигурата на „агента провокатор“, който не носи наказател-

на отговорност за участието си в престъплението; засилва се контролът върху „изпирането на мръсни пари“; допуска се предварително отнемане (замразяване) на имуществото, придобито чрез престъпление; създават се опростени, бързи процедури за разглеждане на някои наказателни дела и т.н.

Новите мерки за борба с организираната престъпност и тероризма обаче не бива да накърняват основните права на човека. Както е известно, в света на Джордж Оруел, където държавата упражнява тотален контрол и навлиза дълбоко в личния живот на хората, като нарушава човешките права (наблюдава, следи, подслушва, записва, прониква в жилища, нарушава тайната на съобщенията и т.н.), няма престъпност. Нашият идеал обаче не е държавата на Оруел.

II. КРИМИНАЛИЗАЦИЯ НА ДЕЯНИЕТО

1. Престъпността се променя през различните исторически епохи. Съдържанието и формите на престъпността се определят от общественно-икономическите условия, но в известна степен – и от класовия интерес и волята на законодателя. Въпросът кое поведение е престъпно и кое не, се решава конкретно от законодателя (господстващата класа) съобразно обективните обществени потребности и субективните класови интереси. В този смисъл криминализацията (обявяването на деянието за престъпление) и декриминализацията (изключването на дадено деяние от кръга на престъпленията) са политическа дейност. Съгласно историческия материализъм посредством наказателноправни забрани господстващата класа охранява условията на своето съществуване.² Тази служебна функция на наказателното право определя неговото съдържание и в частност – определя насоките и интензивността на криминализация.

Материалистическата правна наука винаги е излизала от разбирането, че наказателният закон е социално обусловен, че той отразява потребностите и интересите на господстващата класа. Това разбиране е безспорно и съставлява изходно положение при криминализацията. Но проблемите възникват,

² Вж. **Маркс, К., Ф. Енгелс.** Соч., т. 8, с. 531.

когато законодателят трябва да „преведе“ на юридически език икономическите потребности и политическите изисквания. Какъв е механизмът, посредством който класовите интереси се превръщат в наказателноправни предписания? От какви принципи се ръководи законодателят, когато установява наказателноправна забрана в особената част на Наказателния кодекс, т.е. когато криминализира деянието?

Задачата да се създаде система от принципи (общи правила и критерии) за криминализация на деянията, т.е. да се построи теоретичен модел на криминализацията, е сравнително нова за наказателноправната наука. Исторически дълго време наказателните норми се създават по чисто емпиричен път. Значителна роля при това е играла правната традиция. Нуждата от научен подход при нормотворчеството, от научно обосноваване на наказателноправните решения се проявява особено остро в съвременното общество. Причините за това са две: а) динамичното развитие на обществените отношения (в частност бурният ръст на научно-техническия прогрес) и б) активната роля, която е призвано да играе правото в усъвършенстване на обществения живот.³

Научният подход при нормотворчеството изисква: а) да се установят обективните икономически и идеологически закономерности на общественото развитие; б) да се изучи състоянието, динамиката и структурата на престъпността, а също и тенденциите на нейното развитие; в) да се анализира ефективността на различните мерки, в т.ч. и наказателноправни, в борбата срещу престъпността; г) да се отчетат и собствените, вътрешни закономерности на правната система.⁴

Преди да разгледаме принципите (обща правила и критерии), от които се ръководи законодателят при наказателното нормотворчество, и по-точно при криминализацията, трябва

³ Ролята на принципите на криминализация – пише Г. А. Злобин, е „в по-голяма степен черта на бъдещия, отколкото характеристика на миналия законотворчески процес“ (Основания уголовно-правового запрета. Москва: Наука, 1982, колектив, отг. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев, с. 211, вж. също и с. 190).

⁴ Вж. Основания уголовно-правового запрета, с. 19-25, автор на параграфа В. Н. Кудрявцев.

ва да излезем от ясно разбиране относно същността на правотворчеството и ролята на общественото (груповото) съзнание в този процес.

2. Нормотворчеството е духовна (а не практическа) дейност на държавата, която има две страни: познавателна и оценъчно-регулираща. Наказателният закон е плод на тази дейност.

В основата на закона лежат *обективни* обществени потребности. Превръщането на обществените нужди в наказателни норми протича през следните етапи: осъзнаване на потребностите въз основа на господстващата идеология, поставяне на целите и формулиране на конкретни изисквания (задачи) към борбата с престъпността (насоки на наказателната политика); избор на средства, в т.ч. и наказателноправни, за осъществяване на поставените задачи; изразяване на държавната воля в конкретни юридически предписания, т.е. юридически „превод“ на наказателнополитическите изисквания; съобразяване на изгадената разпоредба с вътрешните закономерности на правната система. Такъв е най-общо механизмът на „преливане“ на обществените потребности в наказателни норми.

3. Наказателният закон отразява обективни обществени потребности, но пречупени през съзнанието на законодателя (господстващата класа). Ролята на съзнанието не се ограничава само до познавателно отражение на обективната действителност. Съзнанието не само и не просто отразява пасивно обществените потребности (познавателна функция), но играе и активна роля (оценъчно-регулираща функция) в нормотворческия процес – при криминализация на деянията. Когато определя кръга на престъпното поведение, законодателят (господстващата класа) оценява вредните постъпки, като ги съпоставя със своите класови интереси и идеология, т.е. като се ръководи от определена ценностна ориентация. Системата от социални ценности (политически, правни, морални, естетически и философски представи, идеали и цели на господстващата класа, норми, правни стандарти и еталони на поведение) играе ролята на критерий при оценка на човешкото поведение. Ценностната система на класата се опреде-

ля в крайна сметка от положението ѝ в обществото (от нейното отношение към средствата за производство, участие в производството и в разпределение на материалните блага).

Оценката на дадено поведение като общественоопасно зависи до голяма степен от състоянието на общественото съзнание. Тази оценка предопределя реакцията на държавата, т.е. възникването и характера на социалния контрол. Свободата на законодателя при оценката е ограничена от обективните свойства на деянието. Решението за криминализация винаги е резултат от взаимодействието на два основни фактора:

а) *обективен* – фактическите свойства на деянието (които съществуват във и независимо от отношението „познаващ субект – обект“) и преди всичко свойството му да причинява вреда на обществените отношения и

б) *субективен* – състоянието на общественото съзнание и по-конкретно – класовата оценка на законодателя за това деяние като нежелано.⁵

Следователно познавателното и оценъчното диалектически се преплитат в наказателната норма. Понятието за дадено престъпление е органическа сплав от обективно (фактическата характеристика на деянието) и субективно (оценката за социалното значение на това деяние).

Връзката между общественоопасното поведение (факта) и неговото отражение в закона (наказателната норма) не е твърда, абсолютно определена, а гъвкава, относително определена. Тя се опосредства от съзнанието на законодателя.⁶ Последният разполага с известна, относителна свобода при вземане на наказателноправните решения и в частност – при определяне кръга на престъпното поведение. От волята на законодателя зависи да отнесе ли някои деяния с по-ниска степен на обществена опасност към числото на престъпленията, или не. Следовател-

⁵ Вж. Основания уловно-правового запрета, с. 144-146, автор на параграфа **А. М. Яковлев**. Вж. също и **Демидов, Ю. А.** Социальная ценность и оценка в уголовном праве. Москва: Юридическая лит., 1975, с. 134.

⁶ Вж. **Демидов, Ю. А.** Цит. съч., с. 134, с. 137, също и **Козан, В. М.** Социальный механизм уголовно-правового воздействия. Москва: Наука, 1983, с. 32.

но границата между престъпното и непрестъпното поведение е подвижна, динамична. Тя се мени не само поради изменение на обективните условия, но също и по волята на законодателя. Както пише К. Маркс: „Нарушението на закона обикновено е резултат от икономическите фактори, независещи от законодателя, обаче ... от официалното общество до някаква степен зависи квалификацията на някои нарушения на установените от него закони като престъпления или само като простъпки. Това различие на терминологията съвсем не е без значение, тъй като то решава хиляди човешки съдби и определя нравствената физиономия на обществото. Само по себе си правото не само може да наказва за престъпления, но и да ги измисля.“⁷

4. Историята на наказателното законодателство в европейските страни показва, че всички деяния, които са били признати за престъпления, може да се разделят на две групи: а) действия, които се считат за престъпни в продължение на хиляди години и от всички народи, така наречените „абсолютни“ престъпления (напр. убийство, изнасилване, телесна повреда, кражба, грабеж, измяна, шпионство) и б) действия, които са престъпления само в даден обществен строй, и то на определен етап от неговото историческо развитие, т.е. в определена обществено-политическа обстановка (напр. двубой, богохулство, прелюбодеяние, заразяване с венерическа болест, хомосексуализъм, измамливо банкрутство, публични непристойни действия, неизпълнение на държавни доставки, деклариране на чужд недвижим имот като свой, посегателства срещу трудовете и избирателните права на гражданите)⁸.

При криминализация на деяния от първата категория (т. нар. „абсолютни“ престъпления) законодателят трудно може да прояви някакво усмотрение.⁹ Ролята на законодателната

⁷ Маркс, К., Ф. Енгелс. Соч., т. 13, с. 516.

⁸ Срв. цитираната от В. М. Козан (цит. съч., с. 37-39) класификация на престъпленията в седем групи, която предлагат П. А. Сорокин и Н. А. Тумашев.

⁹ В този случай свободата на законодателя се проявява при конструиране състава на престъплението, създаването на по-леко и по-тежко наказуеми състави, а също и при определяне последиците от извършване на престъплението – степента на наказателна отговорност,

оценка обаче проличава ясно при криминализацията (или декриминализацията) на деяния от втората група. Касае се за постъпки, които се намират на границата между престъпното и непрестъпното поведение и могат да бъдат отнесени и на едната, и на другата страна. Тук именно се проявява свободата на законодателя. На границата между престъпното и непрестъпното поведение следователно съществува широка¹⁰ и променлива област от деяния, които законодателят по своя преценка може да отнесе към числото на престъпленията или към непрестъпното поведение. Това се потвърждава от развитието на нашето наказателно законодателство.

В редица случаи ролята на законодателната оценка (а следователно – и на общественото съзнание) при криминализацията и декриминализацията е особено съществена. Поради това едно от перспективните направления, когато се разработват научните основи на наказателното нормотворчество, е да се изследва общественото (преди всичко правното) съзнание и неговото място сред факторите, които обуславят решението на законодателя да установи или отмени даден наказателноправен заповед.

5. Основания за криминализация са тези процеси (материални и духовни) в живота на обществото, които пораждат нуждата от наказателноправна защита на обществените отношения. А принципите на криминализация – пише Г. А. Злобин, „представляват отражение в общественото съзнание на общите структурно-функционални свойства и отношения на различните основания за криминализация като социални факти и тенденции в развитието на обществените отношения“¹¹.

предвиждането на лични основания за освобождаване от наказателна отговорност и т.н. Изобщо свободата на законодателя се проявява не при обявяването на деянието за престъпление, а при диференциацията на наказателната отговорност за това престъпление.

¹⁰ Според **В. М. Козан** (цит. съч., с. 40) „деянията, по отношение на които държавата може да избира правното решение, преобладават както в числото на деянията, признати от закона за престъпления, така и в числото на реално извършваните престъпления“.

¹¹ Основания уголовно-правового запрета, с. 209.

До 1990 г. в Русия се изследват интензивно принципите на криминализация (П. А. Фелелов, Н. Ф. Кузнецова, И. М. Галперин, В. И. Курляндски, П. С. Дагел, Г. А. Злобин, А. М. Яковлев). У нас в това отношение трябва да се отбележи монографията на К. Лютов „Обществената опасност на деянието по наказателното право на НРБ“ (1960 г.). Днес проблемът не е да се определят принципите на криминализация. Повечето от тях са вече формулирани. Задачата е да се създаде система от принципи (обща правила и критерии), която ще позволи във всеки отделен случай да се преценяват конкретно потребността, допустимостта, възможността за осъществяване и целесъобразността на наказателноправния запрет. Задачата с две думи е да се построи теоретичен модел на криминализацията.

Без да се спираме на различните становища в литературата, тук ще очертаем само една схема на критериите за криминализация¹². Първият въпрос, който законодателят трябва да реши, е съществува ли необходимост (потребност) от установяване на нова наказателноправна забрана в особената част на НК. На второ място – допустима ли е тази забрана от гледна точка на политиката, морала и правото на господстващата класа. На трето място – възможно ли е новата забрана да се реализира на практика. Накрая законодателят трябва да прецени целесъобразно ли е приемането на новата забрана, като съпостави положителните и отрицателните последици от криминализацията.¹³ Следователно основните критерии за криминализация на деянията са: а) потребност, б) допустимост, в) възможност за реализация и г) целесъобразност на новия наказателноправен запрет. Всеки от тези критерии зависи от редица обстоятелства.

6. Потребност от установяване на нова наказателноправна забрана.

¹² По-нататък в настоящата работа вместо „принцип на криминализация“ ще използваме термина с по-тясно и уточнено съдържание „критерий“.

¹³ Подобна система на критериите при правотворчеството изобщо предлага **В. Н. Кудрявцев**. Правовое поведение: норма и патология. Москва: Наука, 1982, с. 267-273.

а) Основният фактор, който поражда нуждата от криминализация на деянието, е обществената му опасност, т.е. свойството на деянието да причинява вреда или да застрашава обществените отношения. Само общественото опасно поведение изправя държавата пред необходимостта да използва най-острата форма на държавна принуда – наказателноправната репресия.

Днес не е достатъчно да се каже, че обществената опасност е решаващо социално-политическо основание за криминализация на деянията. Научният подход при нормотворчеството изисква да се разкрият богатото съдържание (собствените показатели) и структурата на обществената опасност, да се установят обстоятелствата, които определят обществената опасност, да се изучат признаците, чрез които тя се проявява навън в действителността.

Обикновено обществената опасност се свежда до вредата, която деянието причинява (или може да причини) на обществените отношения. Но сама по себе си вредата, взета изолирано, не позволява да се разкрие действителното социално значение на деянието. Обществената опасност на деянието – пише К. Лютов – се определя „от съвкупността на всичките му елементи, от специфичното им съчетание – както помежду им, така и с условията, при които престъплението е извършено“¹⁴. Освен характера и размера (дълбочината) на вредата, върху обществената опасност влияят редица още обстоятелства, а именно: способът, мястото, времето и обстановката на извършване на деянието, средствата, използвани за това, субективните елементи на поведението – вина, мотив, цел и др., а също така и личните качества на дееца. При различните престъпления на преден план излизат различни обективни или субективни елементи на поведението и оказват решаващо въздействие върху обществената му опасност (напр. принудителният способ е условие за криминализация на редица действия, насочени срещу личността; или користната цел е съществен елемент на повечето престъпления против собствеността).

¹⁴ Лютов, К. Обществената опасност на деянието по наказателното право на НРБ. София: Наука и изкуство, 1960, с. 179.

Законодателят забранява в НК само такива действия (бездействия), които притежават достатъчно висока степен на обществена опасност. Възниква въпросът – колко висока трябва да е обществената опасност, за да бъде криминализирано деянието? Очевидно не може предварително и абстрактно да се определи някакъв минимум на обществена опасност, някакъв долен праг, който е нужен за криминализация. Във всеки отделен случай законодателят преценява конкретно специфичното отражение на деянието върху обществените отношения и нуждата от криминализация на това деяние.

б) Наказателното право регулира не отделни ексцеси, а масови явления. Наказателната норма е ориентирана към разпространеното типично поведение, което изразява определени закономерности. Нуждата от въвеждане на наказателнонаправен запрет се определя не толкова от опасността на отделната постъпка, колкото от обществената опасност на съвкупността от всички такива постъпки. Следователно, за да се криминализира дадено общественоопасно деяние, то трябва да е достатъчно разпространено. Само при защитата на най-ценните отношения законодателят криминализира действия, които рядко се срещат на практика.

Веднага трябва да се отбележи, че извънредно голямата разпространеност е пречка за криминализация на деянието.¹⁵ Да се криминализира такова деяние, означава да се създаде неефективна норма, която практически няма да „работи“. Това означава по-нататък да се създадат условия за масово нарушаване на принципа за неотвратимост на наказанието, което на свой ред се отразява отрицателно върху обществената психика, и т.н.

в) Криминализацията е необходима само когато обществото не разполага с други, по-малко репресивни средства за успешна борба срещу съответните отрицателни прояви. Преди да въведе наказателнонаправен запрет, законодателят трябва да прецени „възможностите“ на останалите методи за социално реагиране (административна, дисциплинарна, граждан-

¹⁵ Вж. **Дазель, П. С.** Условия установления уголовной наказуемости. // Правоведение, 1975, № 4, с. 67-74, и Основания уголовно-правового запрета, с. 218-219, автор на параграфа **Г. А. Злобин.**

скоправна отговорност, мерки за обществено въздействие и гр.) и само ако целеният социален резултат не може да се постигне по друг начин, той следва да използва наказателната отговорност като крайно средство.

7. Допустимост на наказателноправната забрана и възможност за нейната реализация:

7.1. Нуждата от криминализация на гадено деяние още не означава, че законодателят непременно ще забрани това деяние в НК. По-нататък трябва да се прецени *допустимостта* на съответната забрана от политическа, морална и правна гледна точка.

Наказателното право на РБ е израз, възплъщение на определена наказателна политика. Последната като част от държавната политика се определя от Конституцията. Измененията на наказателното законодателство следователно трябва да съответстват на политиката на държавата и в частност – на наказателната ѝ политика. Това означава, че всяка нова разпоредба трябва да е съобразена освен с основните принципи, върху които е изградено съвременното наказателно право (законност, демократизъм, хуманизъм и т.н.), също и с насоките на наказателната политика на модерната европейска държава. Тези насоки са най-общо: а) ограничаване приложното поле на наказателната репресия; б) постигане на максимално поправително-възпитателно въздействие чрез възможен минимум принуда и в) задълбочаване на диференцирания подход към общественоопасните деяния и наказателната отговорност.¹⁶

¹⁶ Диференцираният подход към наказателната отговорност – пише К. Лютов – означава „диференциация не само на наказателната отговорност, на характера и тежестта на наказателната репресия, но и на подхода при решаването на въпроса кога и доколко да се използва или да не се използва тя в борбата с правонарушенията“ (Нови положения в Наказателния кодекс. // Правна мисъл, 1982, № 4, с. 85). Относно диференциацията на наказателната отговорност вж. **Ненов, И., К. Лютов.** Диференциация и индивидуализация на наказателната отговорност. – В: *Държавната и правната система при изграждане на развито социалистическо общество в НРБ.* София: БАН, 1975, с. 320-340 и **Михайлов, Д.** Диференциация на наказателната отговорност по НК на НРБ. // Правна мисъл, 1981, № 2, с. 22-34.

Новата наказателноправна забрана трябва да е съобразена и с морала, с обществените представи за добро и зло, за справедливост и т.н. От гледна точка на морала престъплението е винаги безнравствена проява.

Накрая следва да се прецени съответства ли новият запрет на правните принципи; възражда ли се той добре в строже на съществуващата правна система; не противоречи ли на разпоредби от други правни отрасли (които разрешават същото поведение) и т.н.

7.2. След като се установи, че дадена забрана е необходима и допустима, трябва да се премине към следващия въпрос – възможно ли е тази забрана да се осъществи на практика? Това изисква да се изяснят редица обстоятелства. Преди всичко възможно ли е съответното поведение да се регулира от наказателното право, подлежи ли изобщо то на външен контрол (напр. не се ли касае до твърде интимни страни от живота на хората). Едва след положителен отговор на този въпрос следва да се преценяват конкретните юридически изисквания: а) правно-техническа възможност за построяване на съответната наказателна норма (не се ли създава празнина в правото или излишък на наказателни норми; възможно ли е адекватно да се отрази обществената опасност в състава на престъплението, т.е. възможност за пълнота и определеност на състава; възможно ли е да се установи отговорност, съответна на престъплението); б) възможност с правни средства да се открие и докаже фактът на престъплението (в досъдебното и съдебното производство); в) възможност за поправяне и превъзпитание на извършителя при изпълнение на наказанието.

8. Положителната страна на криминализацията е добре известна – наказателноправните норми охраняват обществените отношения от най-опасните посегателства. Но дори когато е необходима и допустима, криминализацията поражда освен положителните и отрицателни последици. Тя неизбежно има и отрицателна страна.¹⁷ Поради това законодателят

¹⁷ „Колкото и да е опасно едно или друго поведение – пише Г. А. Злобин, – неговата криминализация никога не може да се разглежда като

винаги следва да преценява целесъобразността на наказателноправния запрет, като съпостави положителните с отрицателните последици от криминализацията.

Социалната „цена“ на криминализацията се определя от редица обстоятелства: а) вредните странични последици на криминализацията (откъсване на осъдения от производството, от семейството и т.н.); б) материалните средства за приемане и прилагане на наказателната забрана (разходи за законодателна дейност, информиране на гражданите, разследване на престъпленията, съдебно разглеждане и изпълнение на наказанията); в) отражение на криминализацията върху общественото съзнание и по-конкретно социалнопсихологическа реакция на населението при въвеждането на новия запрет; г) отражение на криминализацията върху индивидуалното съзнание (понижаване на самооценката на осъденото лице в резултат на „стигматизацията“, снижаване значението на моралните норми и др.); д) перспективите на борбата срещу съответния вид отрицателни прояви (продължителност на действие на новоприетия запрет, необходимост от други изменения на законодателството) и т.н.¹⁸

Приемането на нова забрана в НК е целесъобразно само когато очакваният положителен резултат надхвърля съществено отрицателните последици на криминализацията.¹⁹

9. При криминализация на различните прояви преобладават едни или други съображения, свързани с особености на деянието или на обществената обстановка. За да бъде социално обосновано решението за криминализация, трябва да е съобразено с всички критерии, с цялата система от криминализационни принципи. Нито едно от основанията за криминализация (висока обществена опасност, разпространеност на деянието и т.н.) само по себе си не е достатъчно за въвеждане на нов наказател-

абсолютно благо, а винаги представлява пожертване на едни обществени интереси заради други, по-значителни“ (Основания уголовно-правового запрета, с. 220).

¹⁸ Вж. **Кудрявцев, В. Н.** Правовое поведение: норма и патология, с. 272.

¹⁹ Вж. Основания уголовно-правового запрета, с. 220, автор на параграфа **Г. А. Злобин.**

ноправен запрет. За това е нужно едновременното наличие на всички основания. Следователно само последователното прилагане на всички критерии позволява на законодателя да вземе оптималното решение и да създаде ефективна наказателна норма.

III. ДИФЕРЕНЦИАЦИЯ НА НАКАЗАТЕЛНАТА ОТГОВОРНОСТ

1. Диференциацията на правото има дълбоки социални корени. Тя е отражение на диференциацията на самите обществени явления. Законодателството се изменя в зависимост от развитието на обществените отношения. В резултат на глобализацията и научно-техническия прогрес се усложнява производството, преплитат се връзките между различните звена на икономическата система. Бурното развитие на науката и техниката предизвиква бързи и качествени промени в обществения живот. Увеличава се динамиката на обществените отношения – ускорява се икономическото развитие, усъвършенства се управлението, разширява се демокрацията, нарастват възможностите за развитие на личността и т.н.

Всички тези явления намират отражение в правото. С усложняване на обществения живот нараства и нуждата от диференциация на правното регулиране. Правната система се обогатява и усложнява. Формират се нови структурни образувания – норми, институти, отрасли. Една част от тях уреждат нововъзникналите отношения (т.е. разширява се сферата на действие на правото), а друга част от новите норми се „специализират“ в регулирането на отделни страни, елементи, особености и т.н. на дадени отношения. Следователно задълбочава се „разделението на труда“ между правните норми. Сложният, многопластов характер на регулираните обществени отношения и разнообразните задачи, които правото изпълнява, обуславят диференциацията на законодателството.

В същото време в глобалния свят се сближават икономическите системи. В хода на своето развитие икономическите процеси обективно се сближават и уеднаквяват. Юридически израз на това са обобщаването, интеграцията на нормативния мате-

риал. Новите обществени явления може да се обхванат само от нови, по-обща правни форми, които притежават достатъчно висока степен на абстрактност. Поради това правните норми, които регулират близки, сродни отношения, се обединяват и обобщават. Така правната система се издига на нова, по-висока степен на развитие. Следователно диференциацията и интеграцията са противоположни, но диалектически свързани страни на развитието на съвременното законодателство²⁰.

2. Наказателното право е специфично средство за защита на обществените отношения от престъпни посегателства. Ефективността на наказателноправното въздействие зависи от а) *диференциацията* на наказателната отговорност, б) нейната бързина и в) неотвратимост. Поради това едно от основните направления на усъвършенстване на наказателното законодателство е задълбочаване диференциацията на наказателната отговорност.

Диференциацията на наказателното законодателство се отличава с известна специфика, която произтича от характера на самите наказателни норми. Както е известно, наказателният закон определя кои деяния са престъпления и каква отговорност следва за тях.

Върху понятието „наказателна отговорност“ се спори оживено в правната литература. Поради това е нужно да се посочи разбирането, от което излизаме тук, за същността, социалната роля и правната природа на наказателната отговорност.

3. Същността на наказателната отговорност е понасяне, претърпяване на държавна принуда от лицето, извършило престъпление. Наказателна отговорност и наказание са близки понятия, но не съвпадат. Налагането на еднакви наказания за различни престъпления не означава еднаква отговорност. Наказателната отговорност е осъждането, порицаването на

²⁰ **Алексеев, С. С.** Структура советского права. Москва: Юридическая лит., 1975, с. 3-54. Вж. и Правовая система. Т. 1. Москва: Юридическая лит., 1986, с. 14-65 (автори на главата – **В. Н. Кудрявцев, А. М. Васильев, В. П. Казимирчук**).

виновното лице от държавата. Отговорността е израз на отрицателната оценка на обществото за деянието и виновния. Обикновено наказателната отговорност се съпровожда с наказание. Наказанието е мярка на държавна принуда, която се състои в ограничаване правата на осъдения²¹. Възможно е по изключение да се осъществи наказателна отговорност и без налагане на наказание. В този случай наказателната отговорност се изчерпва със самия факт на осъждането, т.е. с признаването на подсъдимия за виновен, с порицаването му²².

По своята социална роля наказателната отговорност е реакция на държавата на извършеното общественноопасно деяние. Тя се състои в прилагане на принуда и е насочена към възстановяване на вредата, която престъплението е причинило на обществото. Следователно наказателната отговорност по своя характер е общественнополезна дейност, а по размер – съответна на престъплението. Като средство за социален контрол наказателната отговорност осигурява нормално развитие на обществените отношения.

От юридическа гледна точка наказателната отговорност е правна последица на престъплението. Единствено основание на наказателната отговорност е виновното извършване на престъпно деяние, предвидено в НК. Нормативният аспект означава, че престъплението се разглежда като юридически факт, който поражда наказателното правоотношение, т.е. правото на държавата да осъди и накаже виновния и задължението на последния да понесе наказателната отговорност. Това задъл-

²¹ Относно понятието „наказателна отговорност“ вж. Курс советското уголовного права. Т. 5. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1981, с. 497-523; Каракашев, В. Наказуемост, наказателна отговорност и лични основания за освобождаване от наказателна отговорност. София: БАН, 1966, с. 65-86; Уголовное право УССР на современном этапе, часть общая. Киев, Наукова думка, 1985, с. 41-48.

²² „Отговорността може да бъде реализирана именно във форма на такова порицаване и осъждане на виновния и неговото деяние от страна на държавата и без прилагане на наказание. Затова вече самият факт на произнасяне на обвинителна присъда, независимо от налагането или неналагането на наказание, показва, че на субекта се възлага тежестта на наказателната отговорност“. Уголовное право УССР., с. 46.

жение е една възможност, която се претворява в действителност, т.е. в наказателна отговорност, след влизане на присъдата в сила. В този смисъл наказателната отговорност е резултат от прилагането на наказателноправната норма.

4. Диференциация на наказателната отговорност означава да се предвиди в НК различна наказателна отговорност за различните видове престъпления (в зависимост от тяхната обществена опасност и морална укоримост, както и от личността на престъпника). Диференцираният подход – пише И. Ненов – означава „да бъдат установени специфични решения за различните категории наказателноправно релевантни хипотези“²³.

При диференциацията законодателят е изправен пред два проблема: да установи типичните престъпни прояви и да предвиди съответна отговорност за тях.

Съгласно чл. 35, ал. 3 НК „наказанието е съответно на престъплението“. Отговорността следва престъплението и му съответства по тежест – за по-тежките престъпления и на опасните рецидивисти се налагат по-строги наказания, а за по-леките престъпления – съответно по-леки наказания. Това всъщност е принципът на справедливостта, който стои в основата на диференциацията на наказателната отговорност.

Диференциацията на наказателната отговорност е последица от диференциацията на нейните основания – престъпленията. Поради това диференциацията на наказателната отговорност има два аспекта:

а) Първо, диференциация на престъпленията, т.е. на основанията на наказателната отговорност. Това означава да се установят в закона типичните форми на престъпно поведение, т.е.

²³ **Ненов, И., К. Лютов.** Диференциация и индивидуализация на наказателната отговорност. – В: Сборник *Държавната и правната система при изграждане на развито социалистическо общество в НРБ*. София: БАН, 1975, с. 321-322.

Според **Д. Михайлов** под диференциация в правото „обикновено се разбира разчленяване, разбиване по признаци или показатели, които сочат за съществени и типични различия, обосноваващи специфични изводи и решения“. – **Михайлов, Д.** Диференциация на наказателната отговорност по НК на НРБ. // *Правна мисъл*, 1981, № 2, с. 23.

да се разграничат отделните видове престъпления, а също и различните варианти на дадено престъпление, които изискват специфична наказателноправна реакция²⁴. Основен разграничителен критерий за това са обществената опасност и морално-политическата укоримост на деянията. А в някои случаи отговорността се диференцира и според особености на личността на гееца – например при непълнолетните, рецидивистите и др.

б) Второ, диференциация на самата наказателна отговорност, т.е. на последиците на престъпленията. За целта в общата част на НК съществува система от различни по вид и тежест наказания, която позволява на законодателя да подбере най-подходящата, съответната отговорност за различните видове престъпления. А в особената част на НК са предвидени такива предели на наказанието за всяко престъпление, които позволяват на съда да съобрази отговорността с индивидуалните особености на конкретната проява и на конкретния геец.

Трябва да се изтъкне и още един фактор за диференциация на наказателната отговорност. Както е известно, наказанието е не само справедливо възмездие, т.е. общественополезен еквивалент на престъплението, но също и средство за постигане на определени цели. Поради това, когато установява пределите на наказанието в НК, законодателят се ръководи както от тежестта на съответното престъпление (принципа на справедливост), така и от конкретните цели, които преследва с диференцираното наказание (принципа на целесъобразност)²⁵. Следователно диференциацията на наказателната отговорност се извършва въз основа на опасността на деянието и гееца, но освен това се вземат предвид и редица наказателнополитически съображения за целесъобразността на съответното наказание. Пример в това отношение са поощрителните норми. Редица разпоредби на НК предвиждат смекчаване на отго-

²⁴ Както пише **И. Ненов**, „необходимо е преди всичко да бъдат отграничени и очертани от закона типичните хипотези, които изискват диференцирано третиране и специфицирани наказателноправни санкции“. – **Ненов, И., К. Лютов**. Цит. съч., с. 324.

²⁵ Вж. **Лютов, К.** Нови положения относно наказанията в НК на НРБ. София: БАН, 1972, с. 7-12.

ворността (и дори пълно освобождаване от нея), ако субектът преустанови престъпната си дейност и предотврати, ограничи или възстанови вредите от тази дейност. В НК са предвидени три категории: а) доброволно прекратяване на престъпната дейност (чл. 18, ал. 3; чл. 22 НК); б) последваща дейност за ограничаване на вредите от престъплението (чл. 104, ал. 2; чл. 105, ал. 2; чл. 183, ал. 3; чл. 292, ал. 1, т. 2 и 3; чл. 343а НК и др.); в) възстановяване на вредите от имуществено престъпление (чл. 197; чл. 205; чл. 206, ал. 6; чл. 212б НК и др.). Касае се за специфичен метод за осъществяване на превантивната функция на Наказателния закон, при който посредством смекчаване на отговорността се стимулира геецът към последващо положително поведение по предотвратяване, ограничаване или възстановяване на вредите от престъплението²⁶.

5. Диференциацията на наказателното законодателство протича в две насоки: предметна и функционална.

а) Дълбокото основание за диференциация на наказателните норми е различната обществена опасност на престъпленията. Както е известно, обществената опасност „се определя от съвкупността на всички обстоятелства, характеризирани престъплението“²⁷. Ролята на отделните обстоятелства обаче при формиране на обществената опасност е различна. Едни обуславят предимно качествената страна (характера) на обществената опасност, а други обуславят нейната количествена определеност (степенна на обществена опасност).

²⁶ Вж. **Ненов, И.** Наказателноправни методи за предотвратяване, ограничаване и възстановяване на вредите от престъпленията. // Правна мисъл, 1969, № 6; **Михайлов, Д.** Квалификация на престъпления при възстановени вреди. // Правна мисъл, 1979, № 3; **Палазов, И.** Намалената наказателна отговорност при внасяне или заместване на присвоените пари, вещи или ценности – чл. 205 НК. // Бюлетин на СЮБ, 1977, № 1-2; **Бойчева, А.** Наказателноправно значение на поведението на гееца по предотвратяване, ограничаване или възстановяване на вредите от престъплението. Автореферат на кандидатска дисертация. С., 1983.

²⁷ **Лютков, К.** Обществената опасност на деянието по наказателното право на НРБ. София: Наука и изкуство, 1960, с. 114.

Характерът на обществената опасност на посегателството зависи преди всичко от обекта, т.е. от ценността на засегнатото обществено отношение. Обектът определя както фактическите особености на деянието, така и неговото социално значение. Поради това обектът е основен критерий за разграничаване на деянията, а следователно и на нормите в особената част на НК. Друго обстоятелство, което обуславя характера на обществената опасност, е видът на посегателството, т.е. на причинената вреда (например престъпленията против собствеността са групирани в осем раздела според вида на посегателството – кражба, грабеж, присвоявания, измама, изнудване, вещно укривателство, унищожаване и повреждане, злоупотреба на доверие). Останалите обстоятелства (размерът на вредата, вероятността за настъпването ѝ, способът на извършване на престъплението, средствата и оръдията, обстановката, мястото и времето на извършване на деянието, разпространеността му; субективните елементи на престъплението – вида и степента на вината, мотивите, целта; личните качества на дееца и др.) влияят най-често върху степента на обществена опасност. Те служат за разграничаване на разновидностите на дадено престъпление, които изискват специфична, нюансирана отговорност.

Следователно предметната диференциация в наказателния закон протича на няколко равнища. Според характера на обществената опасност на деянията законодателят обособява нормите в особената част и ги групира по глави и раздели. А според степента на обществена опасност на **дадено** престъпление той създава по-леко и по-тежко наказуеми състави, т.е. конкретизира правното основание на наказателната отговорност.

б) Заедно с предметната диференциация в наказателния закон протича и функционална диференциация²⁸. Тя се състои в това, че дадена норма (или група норми) се специализира в изпълнението на отделна задача при наказателноправното ре-

²⁸ Относно функционалната специализация на правните норми изобщо вж. **Алексеев, С. С.** Структура права. Москва: Юрид. лит., 1975, с. 44-54; **Черданцев, А. Ф.** Специализация и структура норм права. // Правоведение, 1970, № 1, с. 41-49.

гулиране. По такъв начин функцията на нормата се стеснява, а предметният ѝ обсег се разширява – тя обхваща всички (или повечето) видове престъпления. Функционални са например институтите на вината, приготвянето и опита, съучастие, освобождаването от изтърпяване на наложено наказание и от наказателна отговорност и др. Разпоредбите на функционалните институти представляват „изнесени пред скоби“ общи положения, които са валидни за всички видове престъпления. Те са разположени в общата част на Наказателния кодекс и изразяват по-висока степен – интеграцията в развитието на наказателното право.

Анализът на законодателството показва, че принципът на диференциация на наказателната отговорност стои в основата на Наказателния кодекс на Република България. Както отбелязва Д. Михайлов: „диференциацията пронизва всяко понятие, категория или институт на наказателното право“²⁹. Диференциацията на наказателното право изпълнява определена обществено-политическа и правна задача – да отрази адекватно тежестта на различните престъпления в НК и така да създаде предпоставка за налагане на справедливо и целесъобразно наказание от съда. В обективната действителност съществува богато и пълно многообразие от общественоопасни действия и бездействия. На това многообразие трябва да съответства развита система от наказателноправни норми в закона.

6. След тези общи положения следва да се посочат и някои конкретни въпроси, които възникват при диференциацията на наказателната отговорност. Първият от тях е за класификацията на престъпленията в общата част на НК. Престъпленията може да се разделят на групи съобразно различни критерии. Например според изпълнителното деяние те са едноактни и сложни; според съставомерните последици – формални, на поставяне в опасност и увреждащи престъпления; според вината – умишлени и непредпазливи; според броя на участниците в престъплението – извършени от едно или

²⁹ Михайлов, Д. Диференциация на наказателната отговорност..., с. 33.

от няколко лица; според личността на престъпника – извършени от неосъждан или от рецидивист, от пълнолетен или непълнолетен; според реда за осъществяване на наказателното преследване – от общ и от частен характер и т.н. За диференциацията на наказателната отговорност обаче е от значение класификацията на престъпленията според тяхната тежест, т.е. обективната им обществена опасност и субективната им морално-политическа укоримост.

Като показател за тежестта на различните престъпления може да се използва законодателната оценка на тази тежест, т.е. предвиденото в закона наказание. Според него престъпленията в НК се разделят на четири групи:

а) особено тежки престъпления – за тях се предвижда лишаване от свобода повече от десет години; б) тежки престъпления – за тях се предвижда наказание лишаване от свобода от пет до десет години; в) нетежки престъпления – за тях се предвижда наказание лишаване от свобода от една до пет години или друго по-леко наказание, когато са умишлени, или наказание лишаване от свобода от две до пет години, или друго по-леко наказание, когато са непредпазливи; 4) леки престъпления – за тях се предвижда наказание лишаване от свобода до една година или друго по-леко наказание, когато са умишлени, или наказание лишаване от свобода до две години или друго по-леко наказание, когато са непредпазливи.

Класификацията на престъпленията е първата стъпка към диференциация на отговорността. Тя е първична, „най-груба“ диференциация. Класификацията на престъпленията позволява да се усъвършенства наказателноправната система, като се предвидят еднородни последици за всички престъпления от дадена категория. Например освобождаването от изтърпяване на наказание и от наказателна отговорност да се предвиди само за леките престъпления; или приготвянето да е наказуемо само при особено тежките и някои тежки престъпления. По такъв начин се усъвършенстват редица институти на общата част на НК – приготвяне, освобождаване от изтърпяване на наказание и от наказателна отговорност, давност, реабилитация и др.

7. Диференциация на престъпното поведение в особена част на НК означава не само разграничаване на отделните видове престъпления и тяхното класифициране. Освен това следва да се разграничат и онези варианти на дадено престъпление, които изискват специфицирана, нюансирана отговорност, т.е. да се създадат по-леко и по-тежко наказуеми състави на престъплението.

7.1. Съставът на престъплението, както е известно, е съвкупност от признаци, посредством които законодателят очертава отделните видове престъпления в особена част на НК³⁰. Престъплението и съставът се отнасят помежду си, както явлението и понятието за него. Съставът е законов, нормативен модел на престъплението от даден вид.

Съставът на престъплението изпълнява две функции при наказателноправното регулиране: а) *установителна (конститутивна)* – посредством съставите на престъпленията законодателят обявява съответните деяния за престъпления и б) *разграничителна (диференцираща)* – посредством различните състави, законодателят разграничава различните видове престъпления и предвижда съответна специфицирана отговорност за тях³¹.

Възниква въпросът как съставът на престъплението обслужва диференциацията на наказателната отговорност; кои обстоятелства закрепва законодателят в състава, за да може той да изпълнява своята разграничителна функция? Съставът на престъплението отразява както фактическите особености на поведението, така и социалната му същност – неговата обществена опасност. Колкото по-точно законодателят установи и изрази обществената опасност на дадено деяние в състава на НК, толкова по-адекватно той ще отмери и подбере съответното наказание. Затова, когато преценява кои елементи на поведението или обстановката да отрази в съста-

³⁰ **Ненов, И.** Наказателно право на НРБ. Обща част. София: Наука и изкуство, 1972, с. 229 и сл. Вж. и **Лютов, К.** Обществената опасност на деянието..., с. 165-181.

³¹ Вж. **Кудрявцев, В. Н.** Общая теория квалификации преступлений. Москва: Юрид. лит., 1972, с. 75 и Курс советского уголовного права. Т. V, А., 1981, с. 534.

ва, законодателят излиза от тяхната връзка с обществената опасност, от това как и доколко тези обстоятелства влияят върху обществената опасност на престъплението³². Обстоятелства, които са без значение за обществената опасност, нямат място в състава на престъплението.

Обществената опасност на престъплението се проявява преди всичко в неговата *обективна страна*, в действието³³. Поради това съставът характеризира предимно обективната страна на престъплението. В основния състав законодателят отразява най-важните елементи на престъплението – изпълнителното деяние и вредните му последици. По такъв начин той характеризира типичната опасност на престъплението, която е присъща на основния му, най-разпространен вариант. Когато някой от останалите елементи на престъплението (размер на вредата, способ, място, време на извършване на деянието, вина или други субективни елементи – мотив, цел, психическо състояние на дееца по време на извършване на деянието и т.н.) влияе съществено върху обществената му опасност, като предизвиква отклонение от типичното ѝ равнище, тогава законодателят създава съответен квалифициран (по-леко или по-тежко наказуем) състав³⁴. Една форма на диференциацията на наказателната отговорност е конкретизацията на съставите на престъпленията.

Конкретните вариантни предписания на особената част (квалифицираните състави) са специални по отношение на нормите, които предвиждат основния състав на престъплението. Специалните норми израстват от общата, като конкретизират нейното съдържание и обхващат само част от приложното ѝ поле. Тези конкретизиращи (специални) норми изразяват процеса на диференциация на наказателното зако-

³² Вж. **Лютов, К.** Обществената опасност на деянието, с. 165-186.

³³ **Кугрявцев, В. Н.** Объективная сторона преступления. Москва: Госюриздат, 1960, с. 9. Вж. също и Советское уголовное право, общая часть. Москва: 1977, с. 145 (автор на главата – **М. И. Ковалев**).

³⁴ Относно основанията за създаване на квалифицирани състави вж. **Лютов, К.** Обществената опасност на деянието..., с. 187, и **Михайлов, Д.** Особенности на деянието при усложнена престъпна дейност. София: Наука и изкуство, 1967, с. 188.

нодателство. Те са плод на стремежа да се отчете по-точно обществената опасност на различните варианти на престъплението и да се предвиди съответна диференцирана отговорност. Развитието на наказателното законодателство е свързано с увеличение на относителния дял на конкретизиращите норми. Законодателят все по-детайлно диференцира значението на отделните елементи на престъплението за обществената му опасност и отразява това в НК, като създава нови квалифицирани състави. Така общата норма „образва със свита“ от конкретизиращи положения³⁵.

Перспективно направление в наказателното право е да се изследва влиянието на различните елементи на поведението и обстановката върху тежестта на престъплението. Всъщност да се изследва как различните обстоятелства влияят върху обществената опасност на дадено престъпление и да се изучат съответните конкретизиращи норми на НК, е по същество едно и също. Само че първият подход (социалният) се занимава с поведението и значението на неговите елементи за обществената опасност, а вторият (нормативният) – с отражението на тези явления в закона, т.е. с нормите, чрез които законодателят диференцира отговорността в рамките на дадено престъпление.

7.2. Задълбочаването на диференциацията на наказателната отговорност е свързано с изменение в съдържанието на престъпните състави. При това се очертават следните тенденции.

7.2.1. Увеличава се делът на материалните състави в НК за сметка на формалните. Както е известно, престъпленията се делят на формални и материални. А последните от своя страна биват престъпления на поставяне в опасност (застрашаващи) и същински резултатни престъпления (увреждащи). Законодателят построява състави на формални престъпления, когато вероятността за настъпване на вредата е голяма. Но може да има и други съображения. – Например голямата ценност на защитавания обект. В този случай законодателят обявява за довършено престъпление само деянието – без да се

³⁵ За конкретизиращите норми в правото вж. **Алексеев, С. С.** Цит. съч., с. 116.

интересува от последиците му. По такъв начин той изтегля фронта на наказателноправна защита по-напред.

В други случаи не може да се предвиди и „измери“ с достатъчна точност вредата от престъпното деяние (напр. при клевета, укривателство, подкуп, документни престъпления и др.). Анализът на нашето законодателство показва, че две трети от съставите в НК са формални. Но тенденцията е да се увеличава броят на материалните състави. Така се провежда последователно разбирането, че обективна мярка за отговорността е реално причинената вреда на обществото.

7.2.2. Друга тенденция в развитието на законодателството е да се уточняват все повече характерът и размерът на престъпния резултат при увреждащите престъпления. А при деликтите на поставяне в опасност отговорността да се диференцира в зависимост от вероятността за настъпване на вредата. Колкото по-голяма е тази вероятност, толкова по-опасно е деянието.

7.2.3. Преди да създаде дадена наказателна норма, законодателят изследва обективните връзки и закономерности между обществените явления и ги отразява в състава на престъплението. При материалните престъпления той изяснява не само характера на деянието и неговите последици, но и причинната връзка между тях. Причинната зависимост между две явления може да бъде твърде различна – пряка или косвена, т.е. усложнена от намесата на привходящи фактори. Тези фактори може да са природни или технически сили, а също и действия на трети лица. Различният характер на причинната връзка също е основание за диференциация на наказателната отговорност. При косвената причинна връзка деецът създава само възможност за настъпване на престъпния резултат, която се превръща в действителност под действието на други фактори. Следователно пряката причинна връзка разкрива по-висока степен на обществена опасност. Колкото по-отдалечен е резултатът от действието във веригата на причинната връзка, т.е. колкото повече привходящи фактори са намесени в причинния процес, толкова повече следва да се смекчи отговорността. Защото обективно приносът на дееца за причиняване на престъпния резултат е по-малък, а

субективно – за дееца е по-трудно да предвиди резултата и да направлява развитието на причинния процес.

7.2.4. Друг елемент на обективната страна, който влияе съществено върху обществената опасност (и поради това е основание за диференциация на наказателната отговорност), е *способът* (формата) на извършване на престъплението. Определени действия са престъпни само ако бъдат извършени по определен начин (например влизането в чуждо жилище – чл. 170 НК). В други случаи различните способности за извършване на посегателството променят характера на обществената опасност и поради това законодателят обособява съответните форми на деянието в самостоятелни престъпления (например кражба, грабеж, измама, изнудване). В трета категория случаи *способът* влияе чувствително върху степенята на обществената опасност и законодателят създава съответни квалифицирани (по-тежко и по-леко наказуеми) състави.

7.2.5. Субективните елементи на поведението (вид и степен на вината, мотив, цел, психическо състояние на дееца по време на извършване на деянието и др.) служат също за диференциация на наказателната отговорност. В условията на научно-технически прогрес законодателят криминализира редица непредпазливи действия при използване на техниката. Перспективна е диференциацията според отношението на дееца към правилото за безопасност, т.е. според това, дали той съзнателно, или не е нарушил правилото за безопасност.

7.2.6. По нашето право тежестта на деянието определя пределите на наказанието в НК (чл. 35, ал. 3 НК). Принципът на деянието обаче се нуждае от известно уточняване. Той позволява да се предвидят справедливи и целесъобразни наказания само в „обикновените“, типични случаи, – когато гадено лице, което не се отличава с никакви съществени особености, извърши за първи път престъплението при „обикновени“, нормални условия. Когато обаче личността на престъпника притежава такива черти и особености, които предизвикват съществено отклонение от „обикновената“ обществена опасност (например деецът е рецидивист или пък е извършил за първи път леко престъпление и спрямо него с успех може

да се приложат мерки за обществено въздействие), тогава принципът на деянието не дава задоволителни резултати. В тези случаи индивидуалните свойства на личността играят по-голяма роля при установяване пределите на наказанието в НК. „Заслуженото наказание – пише К. Лютов – невинаги е и действително необходимо (въобще или в този си размер) за осъществяване на поставените от закона цели.“³⁶

При това горната граница на наказанието не бива да надвишава максимума, определен от обществената опасност на деянието. В противен случай ще се наруши принципът за съответствие между престъпление и наказание. Но когато установява долната граница на наказанието, законодателят следва да отчете, че в някои случаи *личността на престъпника има изключително ниска обществена опасност*, и да слезе под минимума, определен от обективната опасност на деянието. По такъв начин той предоставя на съда по-широки възможности да индивидуализира наказанието, като съобрази особеностите на конкретната личност. За целта се използват различни правно-технически средства: снижаване на специалния минимум на наказанието, разнообразяване на наказанията за дадено престъпление (създаване на алтернативни санкции), създаване на привилегирани състави, разширяване възможностите за освобождаване от изтърпяване на наложено наказание и изобщо от наказание и др.

Диференциацията е свързана със задълбочаване хуманизма на съвременното наказателно право и по-точно – с широко отразяване свойствата на личността в закона. Тази тенденция се прояви и при реформите на Наказателния кодекс през 1982 г. и 1997 г. Проблемът обаче е докъде може да стигне законодателят, когато отразява особеностите на личността в НК, без да наруши принципа, че единственото основание на отговорността е деянието. С други думи, колко широки възможности законодателят следва да предостави на съда, за да може той да отчете особеностите на личността при определяне на наказанието. Този въпрос има пряко отношение към конституционния принцип за равенство на гражданите пред закона (чл. 6,

³⁶ Лютов, К. Нови положения относно наказанията в НК на НРБ, с. 11.

ал. 2 от Конституцията на РБ)³⁷. За да се реши проблемът, е нужно да се създадат научно обосновани критерии за оценяване опасността на личността на престъпника, а също и правила за отразяване на тази опасност в наказателния закон. От същите законови критерии ще се ръководи по-нататък и съдът, когато индивидуализира наказанието на конкретния деец.

8. Диференциация на наказателната отговорност в тесен смисъл означава да се диференцират последиците на различните видове престъпления, т.е. самата наказателна отговорност. Това „предполага преди всичко установяване на система от различни по вид, тежест и продължителност наказания, както и фиксиране санкциите в нормите на особената част по такъв начин, че да се осигури възможност за диференциран подход при разнообразните конкретни прояви“³⁸. Тук няма да характеризираме белезите на нашата санкционна система. Ще изтъкнем само два от тях: широко използване на наказанията без лишаване от свобода (и особено на глобата) и разнообразяване на ненаказателноправните мерки за борба с престъпността.

Когато построява санкциите в особената част на НК, законодателят се изправя пред два проблема. Първо, да оцени качествено и количествено опасността на различните видове престъпления. Второ, да предвиди съответно на престъплението наказание. Това изисква да се намери коефициентът на съответствие между тежест на престъплението и размер на наказанието. С други думи, нужно е да се установи „колко“ наказание съответства на единица обществена опасност на престъплението. Съдът на практика всеки ден извършва такова съизмерване на престъплението и наказанието. Целта обаче е да се създадат научно обосновани критерии и методи за оценяване на обществената опасност и за построяване на санкциите в особената част на НК. Идеалното положение е да се изработи единен измерител за обществената опасност на всички

³⁷ Вж. **Яковлев, А. М.** О понятии „опасность личности преступника“. – В: *Проблемы совершенствования уголовного закона*. Москва: Изд. АН СССР. Инст. гос. и права 1984, с. 54–63.

³⁸ **Ненов, И., К. Лютов.** Цит. съч., с. 322.

престъпления и единна скала за тежестта на всички наказания. Тогава би могло диференциацията и индивидуализацията на наказателната отговорност да се извършват от компютър с абсолютна точност. Подобна перспектива обаче е неосъществима. Защото социалните явления не могат да се опишат адекватно с цифри и математически формули. Формализацията на социалните явления представя действителността опростено, „грубо“. Дадена цифра не може да изрази богатото съдържание, всички страни и качествени особености на общественно-политическите явления, а още повече – на човешките постъпки. Поради това формалните методи може да се използват в социалните изследвания само в определени граници и само като допълнение на съдържателния анализ на явленията. Освен това и най-съвършеният компютър не може да замени човешката интуиция и правосъзнанието на съдията при правораздаването.

9. Задълбочаването на диференциацията е трайна, закономерна тенденция в развитието на съвременното наказателно право. Уточняването в състава на признаците на престъплението позволява да се оцени неговата тежест и да се предвиди съответно наказание. Освен това ясните и конкретни предписания осигуряват единство на правоприлагането. Въпросът обаче е докъде може да стигне законодателят при това уточняване на състава: колко надълбоко следва да навлезе той, когато отчита спецификата на дадена постъпка и *диференцира отговорността за нея* от тази за сродни деяния? Въпросът с други думи е колко абстрактни (конкретни) трябва да бъдат наказателните норми?

Трудността е да се съчетаят двете насрещни изисквания – за абстрактност и за конкретност на нормата, т.е. да се намери *оптималното* съотношение между *общото (типичното)* и *особеното (специфичното)* при характеризиране на *отделните престъпления* в особена част на Наказателния кодекс.

ПРОБЛЕМИ НА ПРАВНАТА КВАЛИФИКАЦИЯ НА ГРАБЕЖА ПО ЧЛ. 198, АЛ.3 ОТ НАКАЗАТЕЛНИЯ КОДЕКС

Доц. г-р Петя Митрева¹

Резюме

Статията разглежда спорни въпроси на правната квалификация на грабежа по чл. 198, ал. 3 от НК – кое е изпълнителното деяние на престъплението; в кои случаи деянието ще се квалифицира по чл. 198, ал. 1 и в кои по ал. 3, и възможен ли е опит за извършване на грабеж по чл. 198, ал. 3 от НК. Анализът се основава на тезата, че грабежоподобната кражба е съставно престъпление, което се осъществява с две деяния. Авторът достига до извод, че престъпното поведение следва да се квалифицира като грабежоподобна кражба в две хипотези, обособени в зависимост от времевите и пространствените параметри на отнемането и принудата. Проблемът за довършеността на престъплението се поставя въз основа на разбирането, че съставът на престъплението по чл. 198, ал. 3 от НК е резултатен, на реално увреждане.

Ключови думи: противозаконно отнемане, принуда, грабеж, съставно престъпление, трайно владение върху чужда движима вещ.

PROBLEMS OF THE LEGAL QUALIFICATION OF ROBBERY UNDER ART. 198, PARA. 3 OF THE PENAL CODE

Assoc. prof. Petya Mitreva²

¹ Доц. г-р Петя Митрева е преподавател по Наказателно право в ЮФ на УНСС, адвокат от Софийската адвокатска колегия.

² Assoc. Prof. Dr. Petya Mitreva is a lecturer in Criminal Law at the Faculty of Law of the University of National and World Economy, attorney-at-law at the Sofia Bar Association.

Summary

The article discusses controversial issues of the legal qualification of robbery under Art. 198, para 3 of the Penal Code – what is the executive act of the crime; In which cases the act will be qualified under Art. 198, para 1 and in which under para 3 and is it possible to attempt to commit robbery under Art. 198, para 3 of the Penal Code. The analysis is based on the thesis that robbery under Art. 198, para. 3 is a composite crime that is carried out with two acts. The author concludes that criminal behavior should be qualified as robbery under para.3 in two hypotheses, separated depending on the temporal and spatial parameters of the seizure and the coercion. The problem of the completion of the crime is posed on the basis of the understanding that the corpus delicti under Art. 198, para 3 of the Penal Code is not formal.

Key words: *unlawful seizure, coercion, robbery, compound crime, permanent possession of someone else's movable property.*

Противозаконното отнемане на чужди джигими вещи е загълбочено изследвано в наказателноправната теория. То се осъществява чрез прекъсване на досегащото владение върху вещта и установяване на ново владение от страна на дееца³. Понятието „отнемане“ се използва с еднакво съдържание в особената част на НК, като характеристиките му се извеждат от комплексната природа на правото на собственост и включените в него правомощия за владение, ползване и разпореждане. В Постановление № 8 от 31.12.1956 г., Пленум на ВС, се сочи, че кражбата е завършена, щом деецът е установил свое, макар и краткотрайно владение върху същата. Постановление № 6 от 26.IV.1971 г. по н. д. № 3/71 г., Пленум на ВС (изм. с Постановление № 7 от 6.VII.1987 г.), приема, че не е необходимо това владение да е трайно... Посочва се също, че залавянето на извършителя с вещта прекъсва отнемането и само когато е извършено, преди той да е установил свое фактическо владение. И в двата тълкувателни акта се уточнява, че за довърше-

³ **Ненов, Ив.** Наказателно право. Особената част. Т. 1. София: Наука и изкуство, 1956, с. 158.

ността на отнемането е ирелевантно дали деецът е успял да се разпореди по какъвто и да е начин с вещта. В Тълкувателно решение № 54 от 16.09.1989 г. по н.д. № 49/89 г., ОСНК, се определя, че деецът: *установява от обективна страна своя трайна фактическа власт*, като акцентът се поставя върху възможността на извършителя необезпокоявано да ползва и да се разпорежда с предмета на престъплението.

Достиженията на наказателноправната теория и на тълкувателната практика по отношение на отнемането по смисъла на чл. 194, ал. 1 от НК се прилагат и при правната квалификация на грабежа по чл. 198 по ал. 1 и по ал. 4 от НК. Донякъде спорна обаче остава квалификацията на т.нар. грабежоподобна кражба по чл. 198, ал. 3 от НК, когато завареният на мястото на престъплението употреби сила или заплашване, за да запази владението върху откраднатата вещ. Първият въпрос, който не намира еднозначен отговор в теорията, е дали грабежоподобната кражба е съставно престъпление, аналогично на грабежа по чл. 198, ал. 1 от НК, или с оглед това, че предметът на престъплението е вече отнет, изпълнително деяние се изразява единствено в употребата на принудата. Вторият въпрос е дали правната квалификация по чл. 198, ал. 3 от НК включва само хипотезите, когато кражбата е довършена и деецът използва принуда за запазване на владението, или е възможна и в случаите, когато деецът е прекъснал чуждата фактическа власт върху вещта, но преди да е установил своето владение върху нея. Последният дискуссионен въпрос е възможен ли е опит за грабеж по чл. 198, ал. 3 от НК, или престъплението е довършено с принудителните действия, независимо дали владението върху предмета е запазено.

Известно е, че една от основните разлики между грабежа по чл. 198, ал. 1 и този по ал. 3 е поредността на отнемането и на принудата. Тъй като в състава на престъплението по ал. 3 изрично се сочи, че деецът е употребил сила или заплашване, за да запази владението върху вещта, в теорията се приема, че изпълнителното деяние на престъплението се изразява само в принудителните действия. Аргумент в подкрепа на това

разбиране е, че предметът на престъплението вече е отнет⁴. Тази теза не е безспорна. В литературата се застъпва и становището, че грабежът по чл. 198, ал. 3 е съставно престъпление, включващо престъпните актове по отнемането и използваната принуда⁵. Отнемането на вещта е осъществено от дееца непосредствено преди принудата, а не се явява обективно спрямо него обстоятелство. Двата престъпни акта, които образуват сложното изпълнително деяние, са функционално свързани. Принудата има „обслужващ“ характер спрямо отнемането – в хипотезата на чл. 198, ал. 1 от НК тя го улеснява, а по ал. 3 – прави възможно запазването на владението върху вещта. Следователно грабежоподобната кражба по чл. 198, ал. 3 от НК притежава всички характеристики на съставно престъпление. Същността на това престъпление като форма на усложнена престъпна дейност не се променя от езиковия изказ на състава. Непосредственият обект на престъплението е комплексен, но тъй като принудителните действия са подчинени на установяването на трайно владение върху вещта, основното обществено отношение, което се накърнява, е това, което гарантира упражняването правото на собственост. Общественоопасните последици (отрицателните изменения, които настъпват в обекта) са резултат от деянието, с което се осъществява престъплението. Ако приемем, че изпълнителното деяние по чл. 198, ал. 3 от НК е единствено принудата, то възниква въпросът с кое свое действие субектът накърнява отношенията, гарантиращи правото на собственост. Недвусмислено това е отнемането, което е елемент от изпълнителното деяние на престъплението. За разлика от грабежа по чл. 198, ал. 1 от НК обаче, този по ал. 3 се осъществява не с едно деяние, включващо два престъпни акта, а с две деяния. Така е, защото деецът първоначално е взел решение за извършване на кражба. Поведението на тре-

⁴ **Стойнов, Ал.** Наказателно право. Особена част. Престъпления против собствеността. София: Сиела, 1997, с. 51.

⁵ **Проф. д. ю. н. Румен Марков** и колектив. Наказателно право на Република България. Обща част/Румен Марков и др. София: Сиела, 2022, с. 464.

ти лица, които го заварват с вещта, променя фактическата обстановка, при която е започнало отнемането⁶. Именно тази промяна (която е обективна за дееца) поражда ново решение за използване на принудата. Престъплението по чл. 198, ал. 3 от НК обаче не започва в момента на вземане на новото решение и обективирането му в сила или заплашване. Съставът включва и действията по отнемането на вещта, в противен случай деецът щеше да носи отделно и наказателна отговорност за извършената кражба при условията на чл. 23 от НК. Изложението е в подкрепа на извода, че изпълнителното деяние на престъплението не се изразява единствено в използваната принуда. Този извод е с голямо практическо значение и когато грабежоподобната кражба се осъществява в съучастие с разпределяне на ролите между съучастниците. Ако приемем, че изпълнителното деяние включва единствено принудителните действия, то възниква въпросът за правната квалификация на престъплението, в случай че едното от лицата отнеме предмета, а другото използва принуда за запазване на владението. От принципното положение, че единствено извършителят участва в изпълнителното деяние на престъплението, следва, че деецът, който отнема вещта, няма да е съизвършител в грабежа. Но дори да се приеме, че отнемането е извън изпълнението на престъплението, отнемащият вещта не би бил и помагач, тъй като не отнемането улеснява принудата, а точно обратното. Без съмнение в посочения пример престъпното поведение на двете лица следва да се квалифицира като съизвършителство на грабеж по чл. 198, ал. 3 от НК.

Предността на двата престъпни акта по чл. 198, ал. 3 от НК поставя и въпроса дали отнемането трябва да е довършено към момента на използване на принудата. Този въпрос изглежда решен и на теоретично, и на практическо ниво. Утвърдена е тезата, че принудата следва да се упражни едва след като кражбата е довършена. Езиковото тълкуване на състава също навежда на този извод. Законодателят е използвал из-

⁶ Проф. д. ю. н. Румен Марков и колектив. Наказателно право на Република България. Обща част/Румен Марков и др. София: Сиела, 2022, с. 464 и сл.

разите „грабеж е и всяка кражба“ и „за да запази владението върху откраднатата вещ“. Това е и причината при анализа на състава по чл. 198, ал. 3 от НК да се прави аналогия с довършеността на престъплението по чл. 194, ал. 1 от НК. На пръв поглед е правилно становището, че отнемането по смисъла на чл. 194, ал. 1 и по чл. 198, ал. 1-4 от НК е понятие, което се използва с идентично съдържание. Безспорно това е така по отношение на грабежа по чл. 198, ал. 1 и по ал. 4, тъй като изпълнението на тези престъпления приключва с отнемането, т.е. съвпада с довършеността на кражбата по чл. 194, ал. 1 от НК. Според мен обаче не е прецизно или най-малкото е непълно да се твърди, че кражбата по чл. 198, ал. 3 от НК е довършена в смисъла, вложен от законодателя по чл. 194, ал. 1 от НК. Отнемането по чл. 198, ал. 3 от НК е елемент от сложно изпълнително деяние, но престъплението не се довършва с неговото осъществяване. При тълкуването на който и да е признак на престъпния състав следва да се държи сметка за връзката му с останалите обективни и субективни признаци. Ето защо изразните средства „грабеж е и всяка кражба“ и „за да запази владението върху откраднатата вещ“ следва да се тълкуват систематично във връзка с признака на състава „завареният на мястото на престъплението“. Въпросът е дали завареният на място е успял да установи дори краткотрайно владение върху вещта по смисъла на чл. 194, ал. 1 от НК и ако е имал възможността да я ползва и да се разпорежда с нея, то тогава каква е ролята на принудата в механизма на осъществяване на престъплението? В съдебната практика е утвърдено, че когато деецът е заловен с вещта при напускане на помещението, откъдето я е взел, поведението му следва да се квалифицира като опит за кражба, тъй като все още не е установил своята фактическа власт върху предмета⁷. Това поражда въпроса как ще се квалифицира деянието му, ако към момента на залавянето той употреби принуда, за да установи владението върху вещта. По-старата съдебна практика не поставя под съмнение, че принудителните действия на заварения на местопрестъплението трансформират кражбата в грабеж

⁷ Р. 376-82 - I.

по чл. 198, ал. 3 от НК дори преди деецът да е довел докрай отнемането: Същественният въпрос, за да се квалифицира кражбата като грабеж, е какво трябва да се разбира под кражба, при която завареният на мястото на престъплението употреби сила или заплашване... Дали това се отнася **само за онези случаи, при които деецът е заварен в самия момент на кражбата** (подч. мое П. М.), или това се отнася и до случаите, когато същата е завършена, но по време и място той се е намирал в непосредствена близост и връзка с мястото и времето на извършването ѝ. Напр. току-що е взел вещта и си е тръгнал, и пр. Съставът на Върховния съд споделя второто разбиране, а именно, че кражбата е грабеж **не само когато деецът е заварен в момента на извършването ѝ, и за да запази владението върху откраднатата вещ е употребил сила или заплашване** (подч. мое – П. М.), но и тогава, когато кражбата е завършена, то по време и място деецът се е намирал в непосредствена близост и връзка с мястото и времето на извършването ѝ.⁸ Използваната в решението терминология е в самия момент на кражбата, в момента на извършването ѝ, което кореспондира с обективния признак на състава „заварен на мястото на престъплението“, но и показва, че деецът не е установил владение по смисъла на чл. 194, ал. 1 и на чл. 198, ал. 1 и ал. 4 от НК. Именно в тази връзка се установява константната практика на ВКС, че понятието „местопрестъпление“ следва да се тълкува в по-широк смисъл, като така обхваща и случаите, когато деецът се е намирал в непосредствена близост и връзка с мястото и времето на извършването ѝ. Напр. току-що е взел вещта и си е тръгнал, и пр.“ Това разбиране заслужава подкрепа и напълно кореспондира и с фактическите особености на деянието. То позволява да се очертаят две хипотези, при които престъпното поведение може да се квалифицира като грабеж по чл. 198, ал. 3 от НК: 1) когато деецът е прекъснал фактическата власт върху чуждата вещ, и/или е предприел действия за **установяване на своето владение**, но е заварен на местопрестъплението с вещите. Принудата започва в момент, в който **отнемането не е довършено**, а съвпада със стадия на недовършения опит по смисъла на чл. 194, ал. 1, вр. с чл. 18, ал. 1 от НК. В тази

⁸ Решение № 237 А от 16.IV.1973 г. по н. д. № 153/73 г., II н. о.

хипотеза признакът „заварен с вещите на мястото на престъплението“ следва да се тълкува буквално, защото с отдалечаването от мястото на извършване на престъплението деецът установява владение върху вещта. 2) Втората хипотеза на грабежоподобна кражба обхваща случаите, когато деецът е прекъснал чуждото владение, **но непосредствено след установяване на своето владение** е заварен (или след бягство е заловен) **в близост до местопрестъплението** и използва принуда, за да запази владението си върху предмета. В тази хипотеза понятието „заварен на мястото на престъплението“ следва да се тълкува разширително.

Съвременната съдебна практика изрично подчертава, че по смисъла на чл. 198, ал. 3 от НК кражбата трябва да довършена. В Решение № 334 от 27.06.2013 г. по нак. д. № 642/2013 г. на Върховен касационен съд се определя, че: *принудата е средство, начин и условие за извършване на кражбата, поради което и същата предхожда или се извършва едновременно с отнемането на вещта освен в хипотезата на чл. 198, ал. 3 от НК (грабежоподобната кражба), при която употребените сила и заплашване са предназначени за запазване владението върху откраднатата вещ.*⁹ В друго свое решение ВКС приема, че: *За да е налице грабеж по чл. 198, ал. 3 от НК, е наложително кражбата да е довършена, т.е. предметът на посегателство да е преминал от фактическата власт на собственика или на друго лице във фактическа власт на дееца. Този извод следва от съдържанието на законовия текст, предвиждащ субектът да цели запазване владението върху откраднатата вещ, която вече притежава. ... Ако отнемането на вещта не е довършено и деецът осъществи принуда за това, отнемайки предмета на престъпление, опитът за кражба ще бъде погълнат от криминализирания в чл. 198, ал. 1 от НК грабеж.*¹⁰

Вярно е, че това дали принудата се използва преди, по време или непосредствено след отнемането, е сред критериите за правната квалификация по чл. 198, ал. 1 или по ал. 3. Този крите-

⁹ Това становище се застъпва и в Решение № 71 от 28.04.2015 г. по н. д. № 2003/2014 г. на Върховен касационен съд, 1-во н.о.

¹⁰ Решение № 423 от 22.10.2012 г. по нак. д. № 1379/2012 г. на Върховен касационен съд.

рий обаче не е единственият и не бива да се абсолютизира. Той трябва да се прилага в контекста на останалите признаци на двата състава. Важно е да се определи също дали по време, или след отнемането деецът е взел решението за използване на сила или заплашване и каква е функцията на тази принуда. Например няма да е налице грабеж по чл. 198, ал. 3, от НК, ако деецът е взел от дамската чанта на пострадалата портфейла и в нейно присъствие, поставил го е в джоба си и я е съборил на земята, за да не оказва съпротива. Въпреки че действията по отнемането са първи по време, липсва един от обективните признаци на състава по ал. 3, а именно – деецът да е заварен на местопрестъплението. В дадения пример поведението ще се квалифицира по чл. 198, ал. 1, тъй като принудата не е резултат от взето ново решение, породено от промяна във фактическата обстановка.

Въпреки че в съдебната практика довършеността на кражбата се сочи като необходима основа за правната квалификация по чл. 198, ал. 3 от НК, смятам, че това не ограничава приложното поле на състава единствено до хипотезата, при която деецът е заварен в близост до мястото на престъплението. По-скоро в практиката на съдилищата действията по прекъсване на фактическата власт върху предмета се отъждествяват с установяването на самото владение. Това от своя страна води и до становището, че кражбата е довършена дори и деецът да се е намирал на мястото на престъплението, взел е вещта, но все още не е имал възможност за разпоредителни действия с нея. Например в Решение № 285 от 11.01.2017 г., по н. д. № 1018/2016 г. на ВКС, 1-во н.о. се приема, че се касае за грабеж по чл. 198, ал. 3 при следната фактическа обстановка: *Деецът е извършил кражба на вещи. Заварен е бил на местопрестъплението от пострадалия. Не е използвал заплахата при нареждането към последния да му бъде отключена вратата. Независимо от това е използвал, според обстоятелствената част на обвинителния акт, сила, за да го отмести по пътя си към вътрешността на апартамента, откъдето достигнал терасата и се прибрал през нея в дома си. Успоредно с това не е изоставил вещите, предмет на деянието, тоест с използването на тази форма на принуда е запазил владението си върху отнетите вещи. Няма основание да се възприеме раз-*

лично тълкуване на фактите освен подвеждането под нормата на чл. 198, ал. 3 от НК на извършеното деяние, независимо от твърденикия интензитет на използваната принуда под формата на сила. В решение на Софийски апелативен съд по ВНОХД № 681/24 г. се анализира фактическа обстановка, при която двама съизвършители влезли в стая, обитавана от пострадалия, и започнали да търсят вещи. Единият от тях намерил портмоне със съдържачи се в него пари и дебитна карта. Той ги взел и ги предал на своя съучастник. След това намерил телефон и плазмен телевизор. Когато отворил вратата на стаята си, пострадалият видял младеж, който гържал в ръце телевизора. Младежът изпуснал телевизора, изблъскал пострадалия назад, нанесъл му няколко удара, за да излезе от стаята и да избяга. Сила била употребена и от другия съизвършител, след което двамата напуснали мястото на престъплението с останалата част от вещите. Правилно съдът приема, че деянието следва да се квалифицира като грабежоподобна кражба, въпреки че фактите ясно показват, че към момента на употребата на принудата отнемането не е довършено. При тази фактическа обстановка, ако съизвършителите не бяха използвали принуда, а бяха изоставили вещите, поведението им щеше да се квалифицира като опит за кражба, а не като грабеж по чл. 198, ал. 3 от НК. Следователно, посочените примери попадат в първата хипотеза на грабежоподобната кражба, при която изразът „заварен на мястото на престъплението“ следва да се разбира в буквален, а не в широк смисъл, а довършеността на кражбата и запазването на владението имат своето по-тясно значение спрямо изпълнителното деяние на кражбата.

Изводът е, че основната характеристика на престъплението по чл. 198, ал. 3 от НК, която го отличава от грабежа по ал. 1 не е поредността на двата акта, нито довършеността на отнемането. Възможно е хронологично силата или заплашването да са осъществени непосредствено след действията по отнемане на вещта, но въпреки това деянието да се квалифицира като грабеж по чл. 198, ал. 1 от НК. Отличителният признак на грабежоподобната кражба е, че след като деецът е прекъснал владението върху чуждата движима вещ, са възникнали

нови обстоятелства, довели до заварването му на мястото на престъплението или в непосредствена близост до него. Тези обстоятелства са породили ново решение у дееца за използване на принуда, насочена към установяване на трайно владение върху вещта. Този признак на престъплението по чл. 198, ал. 3 от НК напълно кореспондира с правната природа на съставното престъпление, включващо две функционално свързани деяния.

В теорията и в съдебната практика е застъпено становището, че опитът за кражба не може да прерасне в грабеж по ал. 3, тъй като към момента на отнемането все още не е налице функционалната връзка между двата акта на престъплението. Това разбиране заслужава подкрепа. То се основава на тезата, че съставните престъпления може да бъдат осъществени както с едно деяние (включващо два акта), така и с две отделни, функционално свързани деяния. Когато съставното престъпление се осъществява с едно деяние, опитът започва още с първия престъпен акт. Във втория случай началото на опита съвпада с началото на изпълнението на второто деяние, защото тогава се проявява функционалната връзка между деянията (независимо че и двете деяния сами по себе си са престъпни, т.е. обществената опасност възниква още с осъществяване на първото деяние). Следователно, проблемът дали е възможен опит по чл. 198, ал. 3 от НК е относим към момента на осъществяване на принудителните действия. Отговорът се предпоставя от становището по въпроса дали съставът по чл. 198, ал. 3 от НК е формален или резултатен. Според проф. Ал. Стойнов грабежът по ал. 3 е престъпление на просто извършване¹¹. То е довършено с използването на принудата, при което е ирелевантно за правната квалификация обстоятелството дали деецът е установил трайно владение върху отнетите вещи или не. Това разбиране се възприема и в някои съдебни актове. Например в присъда № 213 от 06.07.2012 г. по н. д. № 2180/2012 г. на Софийски градски съд се сочи: *Без значение за съставомерността на деянието и довършеността на престъплението е дали той е успял да запази фактическата си власт върху вещта. Използваната спрямо Х. сила*

¹¹ Стойнов, Ал. Цит. съч., с. 51.

е достатъчна за извършването на престъплението по чл. 198, ал. 3 НК, което е формално и за което изначално не може да има опит. Фактът на задържането на Й. и вземане на якето чрез изтеглянето му от страна на св. Н. Х. е без правно значение и не обосновава опит, тъй като не променя вече настъпилите обстоятелства по отнемане на вещта и излъскването на преследващия дееца свидетел, които са достатъчни за да се довърши изпълнителното деяние на престъплението по чл. 198, ал. 3 НК“.

Проблемът дали е възможен опит по чл. 198, ал. 3 от НК се предпоставя от становището по въпроса дали към момента на използването на силата, или заплашването непосредственият обект на кражбата е увреден. Както вече беше посочено, общественотоопасните последици на отнемането настъпват едва когато деецът е имал възможността свободно да се разпорежда с вещта. Анализът на престъплението по чл. 198, ал. 3 от НК показва, че в момента, в който той е заварен на местопрестъплението или в близост до него, не е разполагал с такава възможност, т.е. обектът не е увреден, а само е поставен в опасност. Следователно неуспешната принуда е стадий в осъществяването на престъплението, което бива довършено с установяването на трайната фактическа власт върху отнетата вещ. Ако използваната принуда не е довела до установяване на това владение, деянието ще се квалифицира като опит по чл. 198, ал. 3 от НК. Въпреки различния механизъм на осъществяване на грабежите по ал. 1-4 от НК всички те водят до увреждане на защитения обект, а не до неговото застрашаване. Типичната обществена опасност на престъпленията по трите състава на чл. 198 от НК е идентична, което намира израз и в установяване на еднаква по вид и размер санкция.

Въз основа на направения анализ може да се посочи, че съставът на чл. 198, ал. 3 от НК не отразява коректно фактическите особености на това престъпление. При бъдеща редакция на разпоредбата следва да се съобрази, че правната квалификация на деянието по ал. 3 включва и хипотезата, когато все още деецът не е установил дори краткотрайна фактическа власт върху предмета, т.е. вещта не притежава характеристиките на „открадната“ по смисъла на чл. 194, ал. 1 от НК.

ЗА ОТКАЗА ЗА СВИДЕТЕЛСТВАНЕ И ЗА ЗАБРАНАТА ДА СЕ РАЗПИТВАТ АДВОКАТИ И ПРЕВОДАЧИ В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРОИЗВОДСТВО

Проф. г-р Гергана Маринова¹

Резюме

Статията е посветена на разпоредбите на чл. 119 и 121 НПК, уреждащи правото на определени лица да откажат да свидетелстват, както и забраната адвокати и преводачи да бъдат разпитвани за повереното им в това качество. Изяснени са концептуалната основа и съдържанието на тези разпоредби. Направени са предложения за подобряване на законовата уредба.

Ключови думи: разпит, отказ за свидетелстване, адвокатска тайна.

ON THE REFUSAL TO TESTIFY AND THE PROHIBITION OF QUESTIONING ATTORNEYS AND INTERPRETERS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Prof. Gergana Marinova, PhD²

Summary

The article analyzes art. 119 and 121 of the Criminal Procedure Code,

¹ Професор по наказателен процес в Института за гържавата и правото при Българската академия на науките, професор по наказателен процес в Академията на Министерството на вътрешните работи. Доктор по право.

² Professor of Criminal Procedure at the Institute for the State and the Law, Bulgarian Academy of Sciences; professor at the Academy of the Ministry of Interior. PhD in law.

which provide for a right of certain persons to refuse to testify and prohibit the interrogations of attorneys and interpreters about the facts entrusted to them in that capacity. The conceptual foundations and the content of the above mentioned provisions are explained. Proposals for improving the legal framework are made.

Key words: *questioning (interrogation), refusal to testify, attorney-client privilege.*

Разкриването на обективната истина е с „двойствен статус“ в наказателния процес – негова непосредствена задача (чл. 1, ал. 1 НПК) и основен принцип (чл. 13 НПК). Това обстоятелство насочва към тезата, че не може да има правна уредба, която да възпрепятства постигането на непосредствената задача на наказателния процес и да въвежда изключения от този основен принцип. И макар да не можем да говорим за изключения в същинския, класическия смисъл на думата, все пак има някои ограничения, които в определени случаи може да затруднят и дори да възпрепятстват разкриването на обективната истина. Това са случаите, в които законодателят е преценил, че трябва да установи баланс между разкриването на обективната истина и защитата на друго също толкова ценно или дори по-ценно благо. Тази статия няма за цел да разгледа всички подобни хипотези, в които законодателят „отстъпва“ в някаква степен от разкриването на истината в името на друга ценност. Тя има за предмет само случаите, уредени в чл. 119 НПК и чл. 121 НПК – две разпоредби, които допускат в определени хипотези да не се свидетелства и дават показания, а чл. 121, ал. 2 НПК директно забранява провеждането на разпит.

С чл. 119 НПК и чл. 121, ал. 1 НПК законодателят защитава и дава приоритет на отношенията между лица, свързани с изключително **близки родствени и брачни връзки**, които по правило са основани на взаимно доверие, любов, подкрепа, разбиране, съпреживяване. Разпоредбите са израз на разбирането, че държавата не може да интервенира и да руши тези отношения, изисквайки да бъдат давани показания за близък човек,

които разкриват негова престъпна дейност и могат да доведат до осъждането му за престъпление. Кръгът на въпросните лица е следният: възходящи, низходящи, братя и сестри, съпруг/а и лице, с което обвиняемият/свидетелят се намира във фактическо съжителство. И докато същинските роднински качества са пределно ясни, формулировката „лице, с което обвиняемият/свидетелят се намира във фактическо съжителство“³ изисква опит за допълнително изясняване.

В общоупотребимия смисъл „фактическо съжителство“ означава „фактическо съвместно живеене с друг/и“. Във фактическо съжителство в този общоупотребим смисъл се намират и лица, които споделят една стая или жилище, без между тях да съществува особена връзка на близост, любов, доверие като в едно семейство. Очевидно е, че те нямат легитимен интерес да откажат да свидетелстват и законодателят в чл. 119 НПК и чл. 121 НПК няма предвид този вид фактическо съжителство. Понятието трябва да се тълкува по-тясно и да включва само онези отношения, които не се различават по своята емоционална, психологична, организационна и пр. същност от отношенията в едно семейство, т.е. да се отнася за лица, които живеят като съпрузи. Подобна разпоредба съществува и в ГПК, като там формулировката пряко указва на такова тълкуване, защото е използван изразът „фактическо съпружеско съжителство“ (чл. 166, ал. 1, т. 2 ГПК). Но дори и да добавим „съпружеско“ към разпоредбата на НПК, това няма да я направи докрай ясна. Защото в израза „фактическо съпружеско съжителство“ също може да се вложи различен смисъл. Това, което е сигурно, е, че го отнасяме само към фактическото съжителство между *мъж и жена*, доколкото само те могат да са съпрузи. Поне не съм срещнала друго разбиране в теорията. Оттук насетне обаче в законодателството ни има различни дефиниции на близки (според мен на практика идентични) понятия⁴. Разбира се, те не са приложими в нака-

³ Наличието на „фактическо съжителство“ е фактически въпрос, който подлежи на установяване по общите правила за доказване на факти в наказателното производство.

⁴ Вж. например §1, т. 18 от Допълнителните разпоредби на Закона

зателния процес. Само идват да покажат, че няма единно разбиране. За мен не е лишен от основание въпросът, прилага ли се разглежданият институт в наказателния процес, когато мъж и жена са във фактическо съпружеско съжителство, но не могат да сключат граждански брак, защото по отношение на тях е налице някоя от пречките по чл. 6 СК (непълнолетие) или 7 СК (друг брак, заболяване, родство)? Бихме могли да отговорим с „да“ с аргумента, че законът изисква само фактическо съжителство, без да поставя каквито и да било допълнителни условия, свързани с него или с възможността за сключване на граждански брак, и без да се интересува защо няма такъв. Възможно е да разсъждаваме и по обратния начин – че се имат предвид само случаите, в които лицата имат право да сключат граждански брак, но не са го направили. Аргументът е, че след като законът забранява на две лица да сключат граждански брак, той не може да им осигурява права, основани на това, че те фактически са нарушили забраната и са заживели като съпрузи. Решението кои ценности и в каква степен ще бъдат защитени чрез недопускане или предоставяне на възможност за несъбиране на доказателства в наказателния процес е изключително важно решение и то е израз на законодателна политика. Тя трябва да бъде изразена ясно в правни норми. Затова, според мен, е важно законодателят да изясни волята си, дефинирайки понятието „фактическо съжителство“ по смисъла на НПК. Само той може да очертае целта на разпоредбата – дали цели с нея да бъдат защитени отношения, които не се различават по дълбоката си същност и произтичат от

за отнемане на незаконно придобито имущество, според който „фактическо съжителство на съпружески начала“ е доброволно съвместно съжителство на съпружески начала на две пълнолетни лица, по отношение на които не съществува родство, представляващо пречка за встъпване в брак, което е продължило повече от две години и при което лицата се грижат един за друг и за общо домакинство. Същото е понятието и определението и в §1, т. 6 от Допълнителните разпоредби на Закона за съдебната власт. Но според §1, т. 10 от Допълнителните разпоредби на Закона за чужденците в Република България „фактическо извънбрачно съжителство“ е налице, когато лицата живеят в едно домакинство и съжителстват на съпружески начала.

едни и същи потребности на хората, независимо от това дали семейното право признава и допуска сключването на граждански брак⁵, или ще вземе предвид и други обстоятелства и ще постави някакви ограничения.

Макар разпоредби на чл. 119 НПК и чл. 121, ал. 1 НПК да защитават едни и същи ценности, в техните формулировки има известни различия, които заслужават да бъдат обсъдени.

Член 119 НПК е озаглавен „Лица, които могат да откажат да свидетелстват“ и гласи: „Съпругът, възходящите, низходящите, братята и сестрите на обвиняемия и лицето, с което той се намира във фактическо съжителство, могат да откажат да свидетелстват“. Това означава:

1) Разпоредбата урежда едно *право* на въпросните лица. Те могат да го упражнят или не. Ако се възползват от него, качеството свидетел не възниква. За да упражнят правото си, тези лица трябва да знаят за него. Затова чл. 139, ал. 4 НПК задължава органа, провеждащ разпита, да им го разясни. В противен случай е налице съществено процесуално нарушение и дадените показания са недопустими. Ако обаче след разясняване на правото да откаже да свидетелства лицето не се възползва от него и пожелае да дава показания, той става свидетел с всички права и задължения на такъв, вкл. със задължението да даде достоверни показания, като в противен случай носи наказателна отговорност за лъжесвидетелстване.

2) Правото за отказ от свидетелстване по чл. 119 НПК възниква едва след конституирането на обвиняем. Това ясно следва от самия текст на разпоредбата, която говори за съпруга, възходящите, низходящите, братята и сестрите *на обвиняемия* и лицето, с което *той* се намира във фактическо съжителство.

За сравнение, чл. 121 е озаглавен „Обстоятелства, по които свидетелят не е длъжен да дава показания“ и неговата ал. 1 гласи: „Свидетелят не е длъжен да дава показания по въпроси, отговорите на които биха улличили в извършване на престъпление него, неговите възходящи, низходящи, братя, сестри или съпруг

⁵ Ако се приеме едно такова широко разбиране, защо тогава в понятието „фактическо съжителство“ да не се включи и съжителстването на семейни начала на еднородни двойки?

или лице, с което той се намира във фактическо съжителство“. Видно и от заглавието, и от текста на разпоредбата:

1) Тя се прилага, след като качеството свидетел вече е възникнало: *свидетелят не е длъжен да дава показания...*

2) В същото време, обаче, тя урежда едно по-широко право на свидетеля – да не дава показания, които *биха улличили него самия или неговите близки* в извършване на престъпление. Няма значение дали въпросните близки са конституирани в качеството на обвиняем. Дори и да не са, свидетелят може да откаже да дава показания, ако това би ги улличило в извършване на престъпление.

3) Безспорно и в случая говорим за *право* на свидетеля да не дава показания (а не задължение или забрана за даване на показания), макар че правото е формулирано като липса на задължение – „не е длъжен да дава“. И отново предпоставка за упражняването на това право е знанието, че то съществува. Оттук – съществуването на задължение да бъде разяснено (чл. 139, ал. 2 НПК) и наличие на съществено процесуално нарушение, водещо до недопустимост на показанията и съдържащите се в тях доказателства, ако те са дадени без разясняване на правото. Разбира се, няма пречка при повторен разпит и вече разяснено право свидетелят да даде същите показания, които ще са годно доказателствено средство.

По-интересен е обратният случай – дадени са показания в хипотезата на чл. 119 или 121, ал. 1 НПК и след това при нов разпит (обикновено в съдебното производство) свидетелят отказва да свидетелства. Въпросът, който възниква, е може ли да се ползват от съда показанията му от досъдебното производство чрез прочитането им, ако са налице предпоставките за това. Отговорът, който дава и теорията⁶, и практиката⁷, е константен и отрицателен. Теоретичното обяснение е, че с отказа си свидетелят губи това качество⁸. А след като вече не

⁶ **Павлов, Ст.** Наказателен процес на Република България. Обща част. София: Сиби, 1996, с. 288.

⁷ Решение № 354 по н. д. № 354/2008 г. на трето н. о. на ВКС, Решение № 59 по н. д. № 100/2012 г. на второ н. о. на ВКС и много други.

⁸ Пак там.

е свидетел, няма основание за четене на показанията му – четат се показания само на лице, което има това качество и към момента на даване на показанията, и към момента на прочитането им. По-интересен е въпросът, ако свидетелят не откаже да свидетелства изобщо – не се възползва от правото си по чл. 119 НПК, а единствено от правото си по чл. 121, ал. 1 НПК – откаже да отговаря на определени въпроси, отговорите на които биха уличили подсъдимия в извършване на престъпление, но дава показания по други въпроси. Струва ми се, че тогава аргументът, че губи качеството си на свидетел, е неприложим. Въпреки това считам, че не могат да се четат показанията му от досъдебната фаза. Формалният аргумент е, че липсва такова основание за прочитане в чл. 281 НПК. Не е налице основанието „свидетелят отказва да даде показания“ (чл. 281, ал. 1, т. 2 НПК), защото разпоредбата има предвид неправомерния отказ да се дадат показания, а не упражняването на признато от закона право. Същностният аргумент е, че отношенията на близост, доверие, любов и т.н. трябва да се зачитат еднакво и в двете фази на процеса, че правото, предоставено в чл. 121, ал. 1 НПК е приложимо в целия наказателен процес, а то има смисъл и може да се гарантира само ако не се допуска четене на показанията.

Член 121, ал. 1 НПК има още един аспект, на който искам да обърна внимание. Разпоредбата гарантира и още едно фундаментално право, а именно правото на лицето да не се самоуличава в престъпление. Както вече бе изяснено, действащата наказателнопроцесуална уредба задължава органа, провеждащ разпита, да разясни на свидетеля правото му да не дава показания по въпроси, които биха го уличили в престъпление (чл. 139, ал. 2 НПК). Освен това, при направено искане той е длъжен да осигури на свидетеля възможността да се яви с адвокат на разпита или да се консултира с адвокат, ако смята, че с отговора на поставения въпрос се засягат правата му по чл. 121 НПК (чл. 122, ал. 2 НПК). На трето място, показанията на свидетеля са негодно доказателствено средство в процеса срещу него, ако той бъде конституиран като обвиняем. Въпреки това, считам, че тези гаранции не са достатъчно ефективни и не отговарят на изискванията най-малкото на две директни-

ви на ЕС: Директива 2012/13/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 май 2012 г. относно правото на информация в наказателното производство (Директива за правото на информация) и Директива 2013/48/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 22 октомври 2013 г. относно правото на достъп до адвокат в наказателното производство и в производството по европейска заповед за арест и относно правото на уведомяване на трето лице при задържане и на осъществяване на връзка с трети лица и консулски органи през периода на задържане (Директива за достъпа до адвокат).

Проблемът идва от това, че когато едно лице дава показания, които го уличават в престъпление, той се превръща в *de facto* заподозрян освен ако разпитващият счита, че лицето дава недостоверни показания, например за да прикрие истинския извършител. Директивата за правото на информация изисква фактически заподозреният да бъде уведомен за подозрението срещу него, като се опише престъплението от фактическа и правна страна, доколкото те са изяснени към момента⁹, както и да бъде уведомен за:

- а) правото на достъп до адвокат;
- б) всяко право на безплатна правна консултация и условията за нейното получаване;
- в) правото на устен и писмен превод;
- г) правото да запазят мълчание¹⁰.

И това трябва да се случи преди извършването на първото действие по разследването или вземането на мярка за процесуална принуда по отношение на заподозряното лице.

Член 3, пар. 1 от Директивата за достъпа до адвокат пък изисква държавите членки да гарантират, че заподозрените и обвиняемите имат право на достъп до адвокат в срок и по начини, които позволяват на заинтересованите лица реално и ефективно да упражнят правата си на защита. Това означава много повече от „право да се яви с адвокат“ и „право да се консултира с адвокат“. В съображение 25 е посочено: „Държавите

⁹ Чл. 6, пар. 1 и съображение 28 от Директивата за правото на информация.

¹⁰ Чл. 3 от Директивата за правото на информация.

членки следва да гарантират, че заподозрените или обвиняемите имат право адвокатът им да присъства и ефективно да участва по време на разпитите на тези лица от полицията или от друг правоохранителен орган, или от съдебен орган, включително по време на съдебните заседания... По време на разпита на заподозрения или обвиняемия, провеждан от полицията или от друг правоохранителен орган, или от съдебен орган, или на съдебно заседание, адвокатът има право, наред с другото, в съответствие с тези процедури, да задава въпроси, да иска разяснения и да прави изявления, които следва да се протоколират в съответствие с националното право“.

Според мен правилното транспониране на тези разпоредби от двете директиви изисква, когато свидетелят започне да се самоуличава, разпитът му *в това качество* да бъде прекратен. Ако фактите, съдържащи се в показанията на този свидетел, насочат разследващия орган към предположение, вероятностен извод, че това е извършителят на престъплението, той не може да продължи да го разпитва *като свидетел* дори при наличието на адвокат. Според изискванията на директивите разследващият орган следва незабавно да информира лицето за престъплението, в какво го подозира и другите му права, посочени по-горе. С тези действия на разследващия орган обаче свидетелят губи качеството си на свидетел и става заподозрян. *De lege lata* у нас това не може да се случи поради липса на правна уредба. Невинаги ще може да се приложи и институтът на привличането на обвиняем по чл. 219 НПК, защото според мен доказателственият стандарт „достатъчно доказателства“ е висок¹¹ и е възможно да не е удовлетворен към този момент. Дори да приемем, че той не се прилага в хипотезата на чл. 219, ал. 2 НПК, както твърди проф. Чинова¹², тази разпоредба пак остава една „мъртва“ норма без практическо приложение пора-

¹¹ Повече за съдържанието на този стандарт и съотнасянето му с другите стандарти вж. в **Маринова, Г.** Стандарти на доказване в българския наказателен процес. – В: Научни трудове на Института за държавата и правото. Том XXIII, София: БАН-ИДП, 2024, с. 5-46

¹² **Чинова, М., Г. Митов.** Кратък лекционен курс по наказателно-процесуално право. София: Сиела, 2021, с. 396.

ди нейни непреодолими дефицити, вече посочени и критикувани в теорията¹³. Крайният извод е, че ние не сме транспонирали пълно и точно въпросните директиви, поради което, за съжаление, Европейската комисия е започнала процедури срещу България за установяване на нарушение по чл. 258 от Договора за функциониране на Европейския съюз (ДФЕС)¹⁴. По едната, касаеща Директивата за правото на информация, дори е решила да заведе иск пред Съда на ЕС¹⁵. Всичко това означава неизбежни и може би сериозни бъдещи промени в НПК.

Друга категория отношения, която се нуждае от специална защита, във връзка със събирането на доказателства в наказателния процес, са тези, които възникват при **упражняването на някои професии**. И тук на първо място стои упражняването на **адвокатска професия** поради легитимния интерес от защита на **отношенията на доверие и конфиденциалност между адвокат – клиент**.

Според чл. 121, ал. 2 НПК свидетелят не може да бъде разпитван относно обстоятелствата, които са му били поверени като защитник или повереник¹⁶ или са му станали известни като преводач при срещите на обвиняемия със защитника. Прави впечатление разликата във формулировки-

¹³ Вж. **Младенов, Д.** Привличане на обвиняем с първото действие по разследването срещу него. – Правна мисъл, 2019, № 1, с. 24-40. **Мумов, Г.** Привличане на обвиняем със съставянето на протокола за първото действие по разследване срещу – De jure, 2021, № 2, с. 183-191; **Марунова, Г.** По някои въпроси на привличането на обвиняем в българския наказателен процес. – Правна мисъл, 2023, № 2, с. 50-67.

¹⁴ https://ec.europa.eu/atwork/applying-eu-law/infringements-proceedings/infringement-decisions/?lang_code=en&langCode=EN&version=v1&typeOfSearch=byCase&dg=JUST&memberState=BG&page=1&size=10&order=desc&sortColumns=refId&policyArea=JUST-120,JUST-123,JUST-124&activeCase=true

¹⁵ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_3765

¹⁶ Защитник и повереник могат да бъдат и други лица, но те са и близки роднини, които могат да откажат да свидетелстват на основание чл. 119 и 121, ал. 1 НПК. Истинската добавена стойност и най-голямо практическо значение на разпоредбата е установяването на забрана да бъдат разпитвани адвокатите за обстоятелствата, които са им станали известни в това качество.

те на разглежданата ал. 2 в сравнение с ал. 1 на чл. 121 НПК. Докато ал. 1 установява право на свидетеля да откаже да дава показания, ал. 2 установява забрана изобщо за провеждането на разпит относно посочените в нея обстоятелства. Така ал. 2 е адресирана пряко до процесуалния орган и директно формулира правилото за недопустимост на разпита като способ на доказване, а оттам и на показанията, получени чрез този разпит, и съответно на доказателствата, съдържащи се в тях. При това нормата е императивна, никой няма право на преценка – нито процесуалният орган дали да проведе разпита, нито защитникът или повереникът дали да дават показания относно обстоятелствата, станали им известни в това качество. Основанието за съществуване на подобна разпоредба ми се струва ясно. Искам само да маркирам, че забраната адвокатът да бъде разпитван в наказателното производство за повереното му от неговия клиент, не се оправдава единствено от необходимостта да се гарантира отношението на доверие и конфиденциалност между двамата. Тази забрана осигурява самото право на защита на обвиняемия и на пострадалия. Правото на защита от своя страна има значение за пълноценното разгръщане на принципа на състезателността¹⁷, а в още по-широк план чрез него се гарантират и интересите на правосъдието. Едва ли някой може да си представи право на защита, състезателност на наказателното производство, истинско правосъдие и изобщо правова държава, ако е допустимо адвокатът да свидетелства за това, което обвиняемият му е разказал по делото.

Същата забрана важи и по отношение на **преводача** – той не може да бъде разпитван относно обстоятелствата, които

¹⁷ Базово изискване на състезателността е двете насрещни страни да имат равни възможности да упражняват своите функции. Обвиняемият, който в типичния случай е гражданин без юридическо образование и професионален опит по наказателни дела, *de facto*, няма равни възможности с прокурора. Участието на защитник адвокат гарантира състезателността, тъй като не само на страната по обвинението, но и на тази по защитата вече стои професионалист – юрист.

са му станали известни като преводач при срещите на обвиняемия със защитника. Основанието и за тази разпоредба ми изглежда ясно. Преводачът прави възможна комуникацията между обвиняем и защитник, когато те не говорят общ език. Той е средството за осигуряване на тази комуникация, своеобразен посредник между двамата. Само чрез него те могат да влязат в пълноценни отношения и да се разберат. Той не изпълнява някаква самостоятелна функция, само подпомага обвиняемия и защитника да упражнят своята – само чрез преводача защитникът може да предостави защита на обвиняемия, респ. последният може да упражни правото си на защита. Затова забраната за разпит следва да се разпростре и по отношение на преводача. Така отново се гарантират правото на защита, състезателността, интересите на правосъдието, правовата държава. Прави впечатление обаче, че нормата не предвижда забрана за разпит на преводача, който е превеждал на повереника и неговия доверител. В това няма логика, вероятно е законодателен пропуск, който *de lege lata* следва да се преодолее чрез разширително тълкуване, а *de lege ferenda* следва да се допълни разпоредбата в този смисъл. След като законодателят защитава отношенията повереник – доверител, той трябва да ги защити и когато те се реализират чрез посредничеството на преводач.

Не само разпитът на адвоката е недопустим. Недопустимо е прилагането на какъвто и да е друг способ на доказване, който води до нарушаване на конфиденциалността на отношенията му с клиента. Разговорите между адвокат и клиент не могат да се подслушват и записват. Защитени са писмената и електронната комуникация между тях. Не може да се изземват документи, част от тази комуникация и въобще част от предоставяната защита (чл. 33 ЗА).

Забраните важат не само по отношение на адвоката (вкл. младшия адвокат), но и по отношения на адвокатския сътрудник¹⁸ (чл. 33, ал. 4 ЗА). Не се разпростират обаче върху други

¹⁸ Според чл. 21 ЗА адвокатски сътрудници са назначените по трудов договор от адвокатите и адвокатските дружества сътрудници, които по молба на адвоката или адвокатското дружество са вписвани в

сътрудници в широк смисъл като стажанти, секретари и пр. Не важат и по отношение на сътрудници на самия обвиняем, които по негово указание комуникират със защитника му, напр. като изпращат или получават документи, и така могат да възприемат обстоятелства, обсъждани между двамата.

В сравнително-правен аспект са познати и други категории лица, които могат да откажат да свидетелстват или изобщо не могат да бъдат разпитвани като свидетели. В различни законодателства и при определени предпоставки тук попадат свещеници, лекари, журналисти. Така например според чл. 178, т. 2 от полския НПК като свидетели не могат да бъдат разпитвани свещенослужителите по отношение на фактите, които са научили по време на изповед¹⁹. Аналогично е законодателното решение и в Нюфаундленд (Newfoundland), Канада – Evidence Act, Chapter E-16, s. 8²⁰.

Нашето наказателно-процесуално законодателство традиционно зачита „адвокатската тайна“. Още в Закона за наказателното съдопроизводство (ЗНС) е посочено, че не се допускат да свидетелстват „защитниците на обвиняемите относително до признанието, което им е направено от доверителите им“ (чл. 406, т. 3 ЗНС). Това правило, дори с по-широко съдържание, преминава и в следващите кодекси. НПК от 1952 г. (отм.) вече съдържа разпоредба, която гласи, че не се допускат до свидетелстване адвокатите относно обстоятелствата, които им са били поверени от техните доверители (чл. 49, б. „а“). Интересното обаче е, че друга разпоредба на ЗНС не е възпроизведена в последващото законодателство. Става въпрос за чл. 406, т. 2 ЗНС, който гласи, че не се допускат да свидетелстват „духовните лица, относително до признанието, което им е направено при изповедта“. Не откри-

специален регистър към адвокатската колегия. След вписването адвокатският съвет издава карта на адвокатските сътрудници.

¹⁹ Полският НПК на английски език е достъпен на: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/f6/Polish%20CPC%201997_am%202003_en.pdf. Той съдържа разпоредби, уреждащи условията, при които може да бъдат разпитвани адвокати, лекари и журналисти (чл. 180 (2) от НПК на Полша).

²⁰ <https://www.assembly.nl.ca/Legislation/sr/statutes/e16.htm#8>

ваме подобна разпоредба нито в НПК от 1952 г. (отм.), нито в НПК от 1974 г. (отм). Причината за това според мен се крие в отношението на социалистическата власт към религията. По-важното е да анализираме положението към настоящия момент. Действащият НПК повтаря в това отношение уредбата на отменените кодекси, а не се връща към тази по ЗНС. Трудно ми е да преценя дали това се дължи само на законодателна инерция, или на липсата на практическа необходимост от уредба на тези обществени отношения²¹. И все пак смятам, че дори практиката да не е поставила този въпрос, той трябва да получи наказателно-процесуална уредба. Основният ми аргумент произтича от това, че всъщност законодателно решение има, но то се намира в друг закон – Закона за вероизповеданията (ЗВ). Член 13 ЗВ гласи: „Тайната на изповедта е неприкосновена. Никой свещенослужител не може да бъде принуждаван да свидетелства или да дава информация за факти и обстоятелства, които са му станали известни при изповед“²². Ако законодателят наистина се стреми да създава ясна и непротиворечива уредба и държи на това свое решение, то следва да намери място в НПК и в другите процесуални кодекси²².

В заключение, колкото по-широк е кръгът на лицата, които не могат да се разпитват като свидетели или могат да

²¹ Съмнявам се, че съществува някаква статистика за това каква част от хората се изповядват редовно. Предположението ми е, че не са много. Още по-редки са случаите, в които те признават за извършено престъпление.

²² Разбира се, може да бъдат формулирани много аргументи и срещу него. Вероятно е възможен и някакъв междинен подход, който да предвижда изключения от общото правило (например свещенослужителите да са длъжни да свидетелстват и дори да съобщават за сексуални престъпления срещу деца, както е в някои държави). Каквото и да е законодателното решение две неща са безспорни: 1) то ще е резултат от сложен и труден баланс на интереси и ценности; 2) решението трябва да е ясно и да няма противоречия между Закона за вероизповеданията и процесуалните кодекси.

Въпросът е разглеждан по-подробно от **Петрова, Д.** Тайната на изповедта в светския наказателен процес. – В: Научни четения на тема: „Право и религия“. Сборник доклади, С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021, с. 419-430.

откажат да дават показания, толкова повече доказателства остават извън наказателния процес, т.е. толкова по-трудно става разкриването на обективната истина. Затова законодателят трябва да е наистина много внимателен, като прави тази преценка и като установява баланса между разкриването на истината и защитата на други ценности. Няма съмнение обаче, че съществуват редица ценности като живота и здравето на свидетеля и на неговите близки, родствените и брачните отношения, правото на лицето да не се самоуличава, особените отношения, които възникват при упражняването на някои професии, които оправдават забраната определени лица да бъдат разпитвани като свидетели.

СПЕЦИАЛНИТЕ РАЗУЗНАВАТЕЛНИ СРЕДСТВА В ОБХВАТА НА ПОНЯТИЕТО „ТАЙНО НАБЛЮДЕНИЕ“ ПО СМИСЪЛА НА ЕВРОПЕЙСКАТА КОНВЕНЦИЯ ЗА ЗАЩИТА ПРАВТА НА ЧОВЕКА

Гл. ас. г-р Аделина Хаджийска¹

Резюме

Специалните разузнавателни средства представляват основна форма на вмешателство върху неприкосновеността на личността, жилището и тайната на кореспонденцията. Те се прилагат при спазване на изискванията за пропорционално, субсидиарно и необходимо засягане на основни права на гражданите. Разгледани в контекста на практиката на ЕСПЧ, те попадат в обхвата на т.нар. „тайно наблюдение“. Последното има автономен характер. В тази връзка са разгледани отделни решения на Съда в Страсбург, които разясняват неговата същност.

Ключови думи: *специални разузнавателни средства, европейски стандарти, тайно наблюдение, неприкосновеност, наказателен.*

SPECIAL INTELLIGENCE WITHIN THE SCOPE OF THE CONCEPT OF „COVERT SURVEILLANCE“ CONSIDERED IN THE CONTEXT OF THE EUROPEAN CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

Chief Assist. Prof. Adelina Hadjiiska²

¹ Адвокат от Софийска адвокатска колегия; гл. ас. г-р по специалност „Наказателно процесуално право“, катедра „Наказателноправни науки“ към Юридическия факултет на Университет за национално и световно стопанство.

² Attorney-at-law at Sofia Bar Association; chief assistant professor of

Abstract

Special intelligence means constitute a major form of interference with the privacy of the person, the home and the secrecy of correspondence. They are applied in compliance with the requirements for proportional, subsidiary and necessary impact on fundamental rights of citizens. Considered in the context of the practice of the ECtHR, they fall within the scope of the so-called “covert surveillance”. The latter has an autonomous character. In this regard, separate decisions of the Court in Strasbourg, which clarify its nature, are examined.

Keywords: *special intelligence means, European standards, secret surveillance, immunity, criminal.*

Специалните разузнавателни средства представляват форма на посегателство върху правото на неприкосновеността на личността и жилището, тайната на кореспонденцията (чл. 30, ал. 1, чл. 32 и чл. 34 от Конституцията)³. Поради тази причина отдавна в доктрината и практиката е прието, че те се прилагат при спазване на изискванията за пропорционално, субсидиарно и необходимо засягане на основни права на гражданите⁴. В своята юриспруденция ЕСПЧ не веднъж е имал възможността да се произнесе относно специалните разузнавателни средства. Във връзка с изясняване на тяхната същност най-напред следва да се припомни Решение на ЕСПЧ от 28.06.2007 г. на ЕСПЧ по делото *Асоциация за права на човека и Екимджиев срещу България*⁵, с което са определени основните изисквания, на които трябва да отговоря правната регламен-

Criminal Procedure at the Faculty of Law of the University of National and World Economy. PhD in Law.

³ **Гаврилов, Г.** Специални разузнавателни средства. Бюлетин на Асоциацията на прокурорите в България, 2008, с. 40-53.

⁴ Използване на специални разузнавателни средства и правото на неприкосновеност на личния и семейния живот в Република България. Правата на човека, 1998, № 4; Виж също Решение № 10 от 2010 г. на Конституционния съд.

⁵ Решение по делото „Асоциацията за европейска интеграция и права на човека и Екимджиев срещу България“, Жалба № 62540/00.

тация на т. нар. „тайни способности“. Сред тях по-съществени са следните:

Първо, да са изрично посочени в националната правна уредба престъпленията, за чието разследване се прилагат СРС.

Второ, да е очертана категорията лица, спрямо които те могат да се прилагат и при какви предпоставки.

Трето, да са регламентирани употребата и съхранението на събраните данни, предохранителните мерки, които следва да се вземат при предаване информацията на други лица, процедурата, която трябва да се изпълни при прегледа, използването и съхраняването на информацията, както и обстоятелствата, при които събраните данни да се унищожат.

Посочените изисквания към тайните способности за доказване рефлектират логически върху допустимостта и процесуалната стойност на изготвените доказателствени материали, резултат от прилагането на СРС. Ако тези критерии не бъдат спазени, съответните доказателства и доказателствени средства (веществени и гласни) не могат да станат част от доказателствената съвкупност по делото и следва да отпадат при оценката на съда по наказателни дела. Същевременно в някои хипотези събраните чрез СРС доказателствени материали основателно поставят под съмнение справедливото разглеждане и решаване на наказателни дела по смисъла на чл. 6 §1 ЕКПЧ.

Като законоустановена и допустима намеса в личната сфера на гражданите от страна на държавните органи, СРС попадат в обхвата на понятието „тайно наблюдение“. Това налага неговото изясняване и разбиране в практиката на ЕСПЧ. Понятието „тайно наблюдение“ по смисъла на Конвенцията има автономен характер. То обхваща наблюдението и записването на придвижването на едно лице, подслушването с технически устройства и прихващане на комуникация⁶. Видно от дългогодишната практика на ЕСПЧ „тайното наблюдение“ попада в обхвата на правото на личен живот по чл. 8 ЕКПЧ. Особеност на отправените до Съда оплаквания за нарушение

⁶ Виж О' Бойл, Уорбрик Бейтс Бъкли. Право на Европейската конвенция. София: Сиела, 2015, с. 663.

на правото на неприкосновеност на личния живот, включително жилището и тайната на кореспонденцията, е, че във всички случаи жалбоподателите са изправени пред трудността да установят намесата по чл. 8 от Конвенцията, тъй като те не могат да докажат тайния характер на предприетите спрямо тях действия. Поради тази причина в юриспруденцията си ЕСПЧ възприема, че вмешателство по чл. 8 ЕКПЧ е налице, когато жалбоподателите успеят да докажат, че са адресати на национални правни норми, предвиждащи „тайно наблюдение“. Така по цитираното вече по-горе дело *Асоциацията за европейска интеграция и права на човека и Екимджиев срещу България* ЕСПЧ се твърди, че българското законодателство, предвиждащо възможност за средства за тайно наблюдение, е в противоречие с техните права по чл. 6 ал. 1, 8 и 13 от Конвенцията, защото не съответства на европейските стандарти и практиката на ЕСПЧ. В действителност по това дело жалбоподателите оспорват Закона за специални разузнавателни средства от 1997 г. като нормативен акт. Те не твърдят, че са били обект на „тайно наблюдение“ по смисъла на Конвенцията, а само, че е налице принципната възможност да бъдат подложени на такива мерки по всяко време без уведомяване. По цитираното дело ЕСПЧ констатира нарушение на чл. 8 ЕКПЧ, приемайки, че националното ни законодателство не предоставя достатъчни гаранции срещу опасността от злоупотреба, което е присъщо на всяка система за тайно наблюдение⁷. Цитираното решение очертава законоустановеността на ограничението на чл. 8 ЕКПЧ при „тайното наблюдение“.

ЕСПЧ също е обсъждал въпросите за законност и необходимост в едно демократично общество на поставянето на граждани под секретно наблюдение по делото *Klass v. Германия*, по което не е констатирано нарушение на чл. 8 ЕКПЧ, както и на чл. 6, ал. 1 ЕКПЧ. По това дело жалбоподателите твърдят, че основният закон и приетият въз основа на него Закон за ограниченията на тайната на пратките, пощата и телекомуникациите (известен като G-10) противоречат на

⁷ Вж. пак Решение по делото „Асоциацията за европейска интеграция и права на човека и Екимджиев срещу България“, Жалба № 62540/00.

Конвенцията, тъй като не „предвиждат във всички случаи задължение за властите да уведомяват засегнатите лица, след приключване на наблюдението, и изключват каквото и да е съдебно средство за защита срещу постановяването и изпълнението на такива мерки“. Преди да сезират ЕСПЧ жалбоподателите се обръщат към Федералния конституционен съд, който приема за противоконституционна разпоредбата от G-10, изключваща уведомяване на контролираните лице дори когато липсва опасност целта на ограничението да не бъде постигната. Законодателството на Федерална Република Германия допуска система за наблюдение, при която всички лица на нейна територия могат да станат обект на наблюдение, което да включва преглед на колетни пратки, поща и телекомуникации, без да знаят за това. Само в определени случаи те могат да бъдат уведомени при условията, предвидени в решението на Федералния конституционен съд. В този случай ЕСПЧ прилага теста за пропорционалност, който предвижда наред със „законоустановеността“, наблюдението да бъде необходимо и да се осъществява при спазване на стриктните условия в закона с оглед постигане на „легитимни цели“. В заключение ЕСПЧ постановява, че е необходимо компромисно решение между изискванията за защита на демократичното общество и тези за закрила на индивидуалните права. Според него „в контекста на чл. 8 ЕКПЧ това означава, че трябва да се търси баланс между упражнението от страна на индивида на правото, гарантирано му в т. 1, и необходимостта, отразена в т. 2, да се постановява секретно наблюдение за защита на демократичното общество като цяло.“ В този смисъл ЕСПЧ приема, че „германският законодател оправдано е счел прозтичащата от тези разпоредби намеса в упражнението на правото, гарантирано от чл. 8, т. 1, за необходима в едно демократично общество в интерес на националната сигурност и за предотвратяване на безредици и престъпления“⁸.

Във връзка със „законоустановеността“ на тайното наблюдение като вид допустима намеса от страна на публичните власти от особено значение е делото *Big Brother Watch* и дру-

⁸ *Klass and others v. the Federal Republic of Germany*, жалба № 5029/71, А.28

зи срещу Обединеното кралство⁹, по което жалбоподателите твърдят всеобщо тайно наблюдение в нарушение на чл. 8 ЕКПЧ от американските и британските държавни органи¹⁰.

В други съдебни решения Съдът в Страсбург е извел критериите, при които националното законодателство позволява телефонното подслушване като допустимо и законоустановено по смисъла на Конвенцията. В духа на автономното понятие „тайно наблюдение“ Съдът счита, че на национално ниво държавите следва да очертаят с ясни и предвидими норми лицата, подлежащи на подслушване, характера на престъплението като причина за телефонното подслушване, продължителността, процедурата, по която се прилага, както и условията, при които събраната информация подлежи на унищожаване¹¹. Освен за телефонното подслушване, изискването за законоустановеност е относимо и за „тайно наблюдение на електронната поща или чрез GPS -система“¹².

В своята дългогодишна практика ЕСПЧ отдавна е възприел принципната позиция за преварителен контрол по отношение на „тайното наблюдение“ от независим съдебен орган.

Европейският съд по правата на човека е имал възможност да се произнесе и за намеса по чл. 8 ЕКПЧ от страна на недържавни органи. Такъв случай е решението по делото *Körke срещу Германия*¹³, при което жалбоподателката е касиерка в супермаркет, която била заподозряна от работодателя си за кражба. Същият с помощта на частна детективска агенция организирайл тайно наблюдение. ЕСПЧ приема, че с оглед позитивното задължение по чл. 8 §1 ЕКПЧ държавите не са длъжни да ограничат намесата от страна на частен субект в законова рамка. В конкретния случай Съдът в Страсбург приема, че националните съдилища правилно са постигнали компромисно решение при преценка относ-

⁹ Big Brother Watch и други срещу Обединеното кралство, жалби № 58170/13, 62322/14, 24960/15.

¹⁰ Вж **О`Бойл, Х.** Право на Европейската конвенция за правата на човека. София: Сиела, 2015, с. 665.

¹¹ Mersch v. Luxemburg, No 10439/83; Асоциация за европейска интеграция и права на човека и Екимджиев с/у България.

¹² Вж. **Харис О`Бойл**, Цит. съч. 665.

¹³ Körke v. Germany (dec.) - 420/07, Decision 5.10.2010

но конкуриращи се интереси – на право на неприкосновен личен живот на служителя и този на собственост на работодателя, като не констатира нарушение на чл. 8 ЕКЧП¹⁴.

Що се отнася до допустимостта на доказателствените материали, придобити в резултат на „тайно наблюдение“ при формиране на вътрешното съдийско убеждение, ЕСПЧ ги оценява въз основа на изискването за справедлив процес, в частност – по чл. 6, т. 1, б. „d“ КЗПЧОС за всеки конкретен случай¹⁵. Още в по-старата си съдебна практика Съдът в Страсбург поставя изискването за адекватни правни средства за оспорване и представяне на насрещни доказателства, включително срещу представени по делото магнетофонни записи, както и възможност за реална защита срещу тяхното съдържание¹⁶.

ЕСПЧ се е произнесъл и по отношение на свидетелски показания, дадени от служител под прикритие, разпитан като свидетел с тайна самоличност. Така например, в решението си по делото „А. и други срещу Обединеното кралство“, Съдът допуска използване на източници на информация, до които защитата няма достъп, но само когато в конкретната правна система съществуват достатъчно балансиращи мерки, даващи възможност такива доказателствени материали да бъдат оспорени. По това дело ЕСПЧ отбелязва, че ползването на такива източници може да бъде оправдано от изключителен обществен интерес, свързан с националната сигурност и с цел да се предотвратят конкретни терористични актове.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Използването и прилагането на специални разузнавателни средства като тайни (неявни) способности на доказване по наказа-

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Решение по делото Khan v. the United Kingdom, Application no. 35394/97; Решение по делото Воуков v. Russia, Application N° 4378/02. Повече вж. **Макбрайт, Дж.** Правата на човека и наказателният процес. София: Фонд. Бълг. адвокати за правата на човека, 2012.

¹⁶ **П. Ван Дайк, Г. Й. Х. ван Хууф.** Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика, София: Фонд. Бълг. адвокати за правата на човека, 2000, с. 406.

телни дела безспорно попада в обхвата на т. нар. негативни задължения на държавата по чл. 8 §2 ЕКПЧ. Освен изведените стандарти за стриктна процедура за искане и разрешаване на тайни способности на доказване на национално ниво ЕСПЧ е изградил механизъм, който вътрешното законодателство и съдебна практика трябва да спазват при решаване на въпроса за допустимостта на доказателствен материал с цел осигуряване правото на справедлив процес по чл. 6 §1 ЕКПЧ. Съдът в Страсбург приема, че процесуалните гаранции и вътрешноправните средства за защита трябва да са съобразени с характера и степента на намеса в личната сфера на гражданите. Същевременно следва да се отчете обстоятелството, че Конвенцията е „живо право“, при което се наблюдава разширяване на приложното поле на чл. 8 ЕКПЧ.

МОЛБАТА ЗА КОНСТИТУИРАНЕ В КАЧЕСТВОТО НА ЧАСТЕН ОБВИНИТЕЛ ПО НАКАЗАТЕЛНИ ДЕЛА

Гл. ас. г-р Янко Ройчев*

Резюме

Разгледани са формата и съдържанието на молбата за конституиране в качеството на частен обвинител по наказателни дела от общ характер. Изследвани са началният и крайният момент на срока за депозиране на молбата, като е изразено разбирането, че той има минимална продължителност от седем дни. Обобщени и анализирани са релевантната литература и съдебна практика.

Ключови думи: частен обвинител, наказателни дела от общ характер, молба за конституиране, Наказателно-процесуален кодекс.

APPLICATION FOR CONSTITUTION AS A PRIVATE PROSECUTOR IN CRIMINAL CASES

Chief Assist. Prof. Yanko Roychev, PhD**

Abstract

The form and content of the application for constitution as a private

* Адвокат от Софийската адвокатска колегия. Главен асистент по наказателен процес в Института за гържавата и правото при Българската академия на науките, преподавател по наказателен процес в Академията на Министерството на вътрешните работи и в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Доктор по право.

** Attorney-at-law at Sofia Bar Association. Chief Assistant Professor of Criminal Procedure at the Institute for the State and the Law, Bulgarian Academy of Sciences, Assistant Professor of Criminal Procedure at the Academy of the Ministry of Interior and Sofia University “St. Kliment Ohridski“. PhD in Law.

prosecutor in publicly actionable criminal cases have been reviewed. The commencing and concluding points of the time period (term) for submitting the application have been examined, with the understanding expressed that this term has a minimum duration of seven days. Relevant literature sources and case law have been summarized and analysed.

Keywords: *private prosecutor, publicly actionable criminal cases, application for constitution, Criminal Procedure Code.*

Процесуално правоспособният, пострадаал от деянието, по повод на което е образувано и проведено досъдебното производство, може да изрази своята воля да бъде допуснат до участие в съдебната фаза на наказателното производство в качеството на частен обвинител. Процесуално-техническото средство, чрез което искането за конституиране се отправя до съда, е молбата по чл. 77 от Наказателно-процесуалния кодекс¹ (НПК). Редица от разгледаните в изложението положения *mutatis mutandis* са относими и към молбата за предявяване на граждански иск по чл. 85 НПК.

1. ФОРМА НА МОЛБАТА

Съгласно чл. 77, ал. 1 НПК молбата може да бъде писмена или устна. През 2020 г. в НПК е регламентирана възможност редица процесуални действия да бъдат извършвани по електронен път². Съгласно чл. 75, ал. 1 НПК относно пострадалия: „Искания, бележки, възражения, както и обжалване на актовете, които водят до прекратяване или спиране на наказателното производство, може да бъдат извършвани по електронен път, подписани с квалифициран електронен подпис“, следователно е допустимо по този ред да бъде подадена и молбата за участие в качеството на частен обвинител.

Писмената молба трябва да бъде подписана от подателя

¹ ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г.

² Вж. §23 от Закона за изменение и допълнение на Гражданския процесуален кодекс. ДВ, бр. 110 от 29.12.2020 г.

и депозирана в съда. Устната молба е възможна единствено в съдебно заседание преди даване ход на разпоредителното заседание и се отразява в протокола. Молбата, подавана по електронен път, следва да бъде изготвена и подадена в съответствие с изискванията на Закона за електронния документ и електронните удостоверителни услуги³. Други форми на изразяване на воля за участие в качеството на частен обвинител не поражда правомощие на съда да се произнесе по искането поради липса на валидно сезиране⁴.

2. СЪДЪРЖАНИЕ НА МОЛБАТА

Молбата трябва да съдържа данни за лицето, което я подава, и за обстоятелствата, на които се основава (чл. 77, ал. 2 НПК). Обстоятелствата, на които молбата се основава, **касаят претърпяването на вреди от процесното деяние**⁵.

³ ДВ, бр. 34 от 6.04.2001 г.

⁴ Вж. например Определение № 8 от 26.03.2014 г. на АС – Бургас по в. ч. н. д. № 38/2014 г.: „Заявлението на жалбоподателката Б. М., направено в хода на телефонния разговор с преводача и съдебния секретар на 14.01.2014 г., че тя и Г. М. желаят да предявят граждански иск и да се конституират като граждански ищци и частни обвинители по делото, за което са упълномощили адвокат П. като техен процесуален представител (л. 484), не дава основание за различни фактически и правни изводи, тъй като впоследствие не са били спазени редът и сроковете за сезиране на съда по реда на чл. 77, ал. 1–3 от НПК. Заявени по този начин намерения за участие в процеса не обвързват съда, който следва да следи и за правата на подсъдимите. Конституирането на частен обвинител в нарушение на чл. 77 от НПК накърнява правото на защита на подсъдимия, поради което правилно не е било допуснато“.

⁵ Доколкото тези обстоятелства в общия случай са описани в обвинителния акт, в практиката се допускат известни отклонения от това изискване: „В действителност, в предявената устна молба по чл. 77 от НПК не са посочени обстоятелствата, въз основа на които е направена претенцията му да участва в производството по делото като частен обвинител. Но следва да се вземе предвид, че жалбоподателят Б. иска да встъпи като страна, която да поддържа повдигнатото обвинение, наред и независимо от прокурора, по вече образувано дело по повод внесен обвинителен акт. Именно в рамките, очертани

Преценката на съда относно тези обстоятелства следва да бъде съобразена с естеството на определението за конституиране на страната като междинен процесуален акт – констатацията следва да бъде обоснована, но има характера на вероятно предположение⁶.

Молбата следва да включва и **искане за встъпване в процеса**, което може и да не бъде изрично, но трябва да произтича по несъмнен начин от съдържанието ѝ⁷. При явяване на подателя на молбата в разпоредителното заседание председателят на съдебния състав в някои случаи го запитва дали поддържа искането си за конституиране като частен обвинител. Ако бъде направено изявление в съдебното заседание в противоположен смисъл, може да възникнат неясноти с оглед установяването на действителната воля на пострадалия, респективно на неговия наследник или процесуален представител: „Първият съд очевидно превратно е тълкувал съдържанието на устните изявления на пострадалите в съдебното заседание, без да отчете признатата от самите тях ниска правна грамотност и неспособност да формулират прецизно и точно становище по възникналия процесуален въпрос. Изявлението им, че нямат претенции към подсъдимия, е свързано с липса на гражданскоправна претенция за обезвреда по чл. 45 ЗЗД и това не е спорно. Изявлението, че нямат претенции към наказанието, което следва да се наложи на подсъдимия, неправилно е тълкувано от първоинстанционния съд в смисъл на изразено нежелание от страна на пострадалите да участват като

в обвинителния акт, ще се развие и съдебната фаза на наказателния процес. По повдигнатите обвинения пострадали е именно жалбоподателят и очевидно искането му за конституиране като частен обвинител е именно по същите“. (Определение № 165 от 30.06.2015 г. на ОС – Перник по в. ч. н. г. № 154/2015 г.)

⁶ Относно процесуалните актове, които се основават на вероятностни изводи, вж. по-подробно **Манев, Н.** За предмета на вътрешното убеждение на процесуалния орган в наказателния процес. // Правна мисъл, 1992, № 4, с. 69-70.

⁷ **Павлов, С.** Наказателен процес на Република България. Обща част. София: Сиби, 1996, с. 192-193; **Чинова, М., Митов, Г.** Кратък лекционен курс по наказателнопроцесуално право. София: Сиела, 2021, с. 169.

частни обвинители в процеса. С това изявление пострадалите не са изразили воля подсъдимият да не бъде наказван, а са изразили становището, че предоставят на съда решаването на въпроса за наказанието, което не може да се интерпретира като отказ да участват в процесуалното качество на частни обвинители. В нито едно от своите изявления, направени в съдебното заседание, пострадалите не са изразили нежелание да участват в процеса и от никое от изявленията им не може да се направи извод, че те са дезинтересирани от изхода на делото. Напротив, те еднозначно и нееднократно са потвърдили представителната власт на адв. Б., участвал в съдебното заседание като техен повереник, респ. са потвърдили и извършените от него процесуални действия, свързани с искане за конституирането им като частни обвинители в съдебното производство⁸.

Молбата касае **конкретно наказателно дело от общ характер**, което следва да бъде индивидуализирано. Този елемент е значим преди всичко при писмената форма, защото при устната молба искането по подрабизиране се отнася до делото, по което към съответния момент се провежда съдебно заседание. Ако пострадалият иска да се конституира като частен обвинител само по отношение на някого от подсъдимите или за някое от деянията, това следва да бъде указано в молбата. При липса на уточнение в такъв смисъл съдът следва да приеме, че е изразена воля за участие в посоченото качество за всички деяния и срещу всички подсъдими⁹.

Волята за встъпване като частен обвинител трябва да бъде изразена недвусмислено и отделно от тази за участие като граждански ищец. Двете искания може да бъдат обективирани в единен акт, съдържащ и реквизитите по чл. 85, ал. 1 НПК, отличаващи се от тези по чл. 77, ал. 2 НПК, но при необходимост следва да бъде уточнено спрямо кое лице пострадалият се конституира като частен обвинител и спрямо кое –

⁸ Определение № 356 от 12.11.2015 г. на АС – София по в. ч. н. д. № 1148/2015 г.

⁹ Вж. в тази насока и Определение от 14.01.2013 г. на ОС – Габрово по в. ч. н. д. № 8/2013 г.

като граждански ищец. Това е особено необходимо, в случай че гражданският иск бива предявен срещу лице, различно от подсъдимия.

Конституирането като пострадал на досъдебното производство не може да се приравнява на искане за участие като частен обвинител в съдебното. Касае се до отделни процесуални актове на увреденото от деянието лице, чиито допустимост, редовност и основателност подлежат на самостоятелна преценка от ръководно-решаващия в съответната фаза орган. Участието на лицето, претърпяло вреди от деянието, в досъдебното производство в каквото и да е качество не е предпоставка за допустимост на молбата, нито е необходимо това да бъде отбелязано като елемент от нейното съдържание. Ирелевантно е и неговото предшествашо процесуално поведение, включително ако е направил искане за прекратяване на наказателното производство, считайки, че разполага с това право по чл. 24, ал. 1, т. 9 НПК¹⁰.

Ако молбата се подава чрез повереник, тя следва да съдържа и данни за повереника, както и негов подпис, и към нея да бъде приложено копие от пълномощното с оглед удостоверяване, че съответното лице по чл. 100, ал. 3, вр. чл. 91, ал. 1 или ал. 2 НПК надлежно представлява пострадалия. При подаване на молбата от законен представител или наследник е необходим негов подпис, като се прилага копие от документа, удостоверяващ представителството, съответно качеството наследник.

Следователно молбата за конституиране като частен обвинител трябва да съдържа: 1) данни за подателя при писмена форма – и подпис на подателя, а при подаване по електронен път – квалифициран електронен подпис; 2) при подаване от повереник или законен представител – копие от документа, удостоверяващ процесуалното представителство, и подпис на представителя; при подаване от наследник на пострадалия – копие от документа, удостоверяващ това качество, и подпис на наследника; 3) обстоятелствата, въз основа на които молбата се подава; 4) искане за конституиране в това ка-

¹⁰ Вж. Решение № 289 от 18.01.2017 г. на ВКС по н. д. № 1237/2016 г., I н. о., НК.

чество в конкретно съдебно производство. Ако при няколко подсъдими или престъпления пострадалият иска да участва като частен обвинител само спрямо някого или някои от тях, това също следва да бъде посочено. При липса на указание в този смисъл съдът следва да приеме, че молбата се отнася до всички тях, като има правомощие да конституира пострадалия като частен обвинител само по отношение на някои от тях, ако това произтича от процесуалната правоспособност на същия. Видно е, че молбата за участие в процеса на бъдещия частен обвинител включва по-малобройни реквизити от тази на гражданския ищец (чл. 85, ал. 1 НПК). Тази особеност следва от положението на първия акцесорен обвинителен субект и наличието на внесен обвинителен акт.

3. ОПРАВОМОЩЕНО ДА ПОДАДЕ МОЛБАТА ЛИЦЕ

Молбата може да подаде както самият пострадали, съответно неговият законен представител, така и надлежно упълномощеният му повереник. Не е налице пречка повереникът да заяви молбата и в устна форма. При смърт на пострадалия молба може да бъде подадена от неговите наследници или техните повереници.

Принципно **съдът е обвързан от обстоятелството дали пострадалият е посочен като такъв в обвинителния акт**: „За основателността на искането за конституиране на едно лице в качеството му на частен обвинител следва същото да е посочено в обвинителния акт като пострадало лице, т.е. да е посочено във фактическите рамки на обвинението. Противното би означавало съдът да включи нови фактически положения, като посочи за пострадали лица такива, които не са били конституирани в това им качество на стадия на досъдебното производство. В НПК няма разпоредба, която да регламентира право на съда да разширява обема на обвинението.“¹¹. Посочването в об-

¹¹ Определение № 3310 от 28.10.2014 г. на СГС по в. ч. н. г. № 4596/2014 г. Вж. също Определение № 1 от 5.01.2015 г. на АС – София по в. ч. н. г. № 1175/2014 г. и Решение № 473 от 4.02.2014 г. на ОС – Благоевград по в. н. о. х. г. № 408/2013 г. За противоположното становище по отношение

винителния акт на пострадалото лице е реквизит, предвиден в чл. 246, ал. 2 НПК, но съгласно Тълкувателно решение № 2 от 7.10.2002 г. на ВКС по т. н. д. № 2/2002 г., ОСНК: „Непосочването в обстоятелствената част на акта на начина на извършване на деянието, пострадалото лице и размера на вредите съставлява основание за връщане на делото в предходната процесуална фаза само ако става въпрос за елементи на престъпния състав. Когато не съставляват признаци на престъплението, фактите от тази категория може да се установяват в хода на съдебното следствие, да се оценяват от страните и съобразяват от съда“. Проблемът се състои в това, че ако пострадалият бъде установен като такъв в хода на съдебното следствие, срокът за конституирането му като допълнителна страна ще е изтекъл. Цитираното по-горе разбиране обаче следва да бъде подкрепено, защото в стадия, в който се конституират страни – „Предаване на съд и подготвителни действия за разглеждане на делото в съдебно заседание“ – поначало са недопустими събирането и проверката на доказателствени материали¹². Съдът е обвързан от преценката на прокурора, поради което е от особена важност същият да посочи в обвинителния акт всички лица, претърпели вреди от деянието, включително ако вредите са несъставомерни.

на гражданския ищец вж. **Пеков, Й.** Върху някои въпроси на гражданския иск в наказателния процес. // Социалистическо право, 1968, № 7, с. 24-25: „Според нас ВС неоснователно ограничава възможността за предявяване на искове в зависимост от това дали в обвинителните актове се съдържат констатации и за такива несъставомерни увреждания. Не е правилно допустимостта на гражданския иск в наказателния процес да се обуславя от такива случайни отбелязвания в обвинителните актове. Законът не въздига такива обстоятелства като условия за допустимостта на гражданския иск в наказателния процес. Достатъчно е да се иска обезщетяване на вреди, причинени от престъпно деяние, за което деецът е предаден на съд“.

¹² Вж. също Определение № 101 от 16.01.2015 г. на СГС по в. ч. н. д. № 5321/2014 г.: „Преценката на посочените предпоставки се осъществява с оглед характера на престъплението и твърденията в обвинителния акт и молбата, без позоваване на доказателствата, доколкото към предвидения процесуален момент събирането им от съда не е започнало“.

Следва обаче да се има предвид, че установяването от съда на пострадали лица, непосочени в обвинителния акт, не е непременно свързано с включване на нови фактически положения. **В определени хипотези съдът следва да призове и евентуално да допусне до участие като допълнителни страни и лица, които не са посочени като пострадали в обвинителния акт**, например ако това се дължи на пропуск на прокурора и следва недвусмислено от обстоятелствената част на обвинителния акт¹³. Такава хипотеза може да възникне и при престъпление, с което е причинена смърт – ако в обвинителния акт не са посочени процесуално правоспособните наследници на пострадалия, съдът следва служебно да ги установи и призове. От друга страна, ако пострадалият почине след внасянето на обвинителния акт в съда, но преди да е подал молба за конституиране и преди да е изтекъл срокът за това, отново следва да бъде предоставена възможност за участие на неговите наследници, които изначално не биха могли да са посочени в обвинителния акт.

Считам, че съдебният състав не е обвързан при упражняването на правомощието си да конституира допълнителни страни от обстоятелството дали пострадалият е установен като такъв от съдията докладчик и съответно – уведомен по реда на чл. 247в, ал. 2 НПК. Независимо дали се касае до пропуск на съдията докладчик, до смърт на пострадалия в периода между уведомяването по чл. 247в, ал. 2 НПК и започването на разпоредителното заседание, или до преценка, че лицето няма качеството пострадал, ако съответното лице подаде молба, отговаряща на изискванията¹⁴, съдът би бил задължен да се

¹³ В този смисъл е например Решение № 150 от 15.09.2014 г. на ВКС по н. д. № 344/2014 г., II н. о., НК: „Обстоятелството, че името на частния обвинител не е било изписано в диспозитива на обвинителния акт досежно престъплението по чл. 287 от НК, няма значението, придадено му от жалбоподателя И тъй като е категорично ясно, че именно пострадалият Н. Д. е бил обвиняемият по дознание [...], по отношение на когото са били осъществени противозаконните принудителни действия, с цел изтръгване на самопризнания, че е извършил убийството [...]“.

¹⁴ Процесуалната правоспособност е предпоставка за допустимост на молбата, а не за редовността на сезирането на съда с въпроса за

произнесе по нея. Не е изключено например съдията докладчик да възприеме позицията, че лицето не е пострадало, защото вредите не са съставомерни, а съдебният състав да е на противоположното становище – че съставомерността на вредите не е предпоставка за процесуалната правоспособност на пострадалия.

Така определените лица са оправомощени и да **оттеглят молбата** за конституиране, преди съдът да се е произнесъл по нея. Ако участието на частния обвинител вече е било допуснато, отказът му от осъществяването на обвинителната функция може да бъде обективиран чрез изявление, направено пред съда, че спира да поддържа обвинението, или чрез фактическо неучастие в процеса, но съдът е длъжен да упражнява своите правомощия, обезпечавачи такава възможност, включително призоваване на лицето за съдебните заседания¹⁵. В практиката заличаването на качеството на дадено лице на частен обвинител се свързва преди всичко с хипотезата на смърт на лицето, както и с дейността на контролните инстанции, когато бъде установено, че страната е конституирана незаконосъобразно. Законът не урежда процедура по деконституиране на допуснат до участие частен обвинител при отказ от по-нататъшно участие в производството. Някои съдилища приемат, че това се осъществява с изричен акт

участие в процеса, като наличието или отсъствието на първата бива установено именно при разглеждането на искането.

¹⁵ Вж. в тази насока Решение № 82 от 3.08.2015 г. на ОС – Враца по в. н. о. х. д. № 299/2015 г.: „В тази връзка, неправилно и незаконосъобразно контролираният съд е приравнил фигурата на частния обвинител с тази на гражданския ищец, при което субсидиарно и по аналогия е приложил разпоредбата на ГПК за оттегляне на иска. Такова искане въсъщност не е и било направено от Ц. Тя не е заявила изрично, че оттегля молбата си, а е заявила, че се отказва от показанията си. В случая съдът е следвало да приеме, че с оглед нейните изявления тя не поддържа обвинението, но при всички положения участието ѝ в процеса е следвало да продължи до приключването му чрез призоваването ѝ за всяко с. з. На последно място, но не и по значение, следва да се отбележи и фактът, че в НПК не е предвидена процедура за такова заличаване на самостоятелна страна в процеса“.

на съда¹⁶, но това разбиране не може да бъде подкрепено, тъй като отказът на вече конституиран в производството субект от правото му на защита или от отделни проявления на същото, доколкото не е изрично уреден, е недопустим и не поражда правни последици.

4. СРОК ЗА ПОДАВАНЕ НА МОЛБАТА

Съгласно чл. 77, ал. 3 НПК: „Молбата се прави най-късно до започване на разпоредителното заседание пред първоинстанционния съд“. Необходимо е да е образувано съдебно производство по дело от общ характер, защото по действащата уредба частният обвинител е субект, характерен само за съдебната фаза единствено на тези дела (чл. 76 НПК). Това изискване предпоставя наличието на привлечен обвиняем и на внесен обвинителен акт, като не е от значение дали в него се съдържа обвинение за престъпление от общ, публично-частен, частно-публичен или частен характер (последната хипотеза е възможна само по чл. 49 НПК). Ирелевантно е и дали досъдебното производство е образувано въз основа на съобщение от пострадалия, или на друг законен повод по чл. 208 НПК, както и дали пострадалият е взел участие в производството.

Най-ранният момент, в който може да бъде подадена молбата за конституиране като частен обвинител, е **образуването на съдебното производство**. Отделен е въпросът, че пострадалият принципно узнава за образуваното съдебно производство, когато бъде уведомен по реда на чл. 247в, ал. 2 НПК. Подаване на молба за конституиране, преди да е образувано съдебното производство, не би довело до исканите процесуал-

¹⁶ Вж. Решение № 120 от 13.07.2006 г. на ВоАС по н. д. № 100/2006 г.: „От друга страна, тези, които един път са били конституирани като страни в процеса, до неговото приключване, независимо колко пъти ще се разглежда от първоинстанционния съд или от съдилища от по-горните инстанции, запазват качеството си на страни. Възможно е само с изричен акт на съда преустановяването на тяхното участие в процеса – след тяхно изявление, с което се прави изричен отказ да се участва като частен обвинител, или процедурата по ГПК за оттегляне на гражданския иск или отказ от него“.

ни последици, защото нито прокурорът като ръководно-решаващ орган на досъдебната фаза, нито друг орган в същата е компетентен да конституира страни – те са характерни единствено за съдебното производство (чл. 253 НПК)¹⁷.

Като краен срок законът определя започването на разпоредителното заседание пред първоинстанционния съд (чл. 77, ал. 3 НПК). Причината, поради която НПК обвързва конституирането с определен срок, касае гаранциите, че гражданите страни ще могат пълноценно да упражнят правото си на защита¹⁸. Съдебното следствие „има за непосредствена задача в условията на цялостно разгръщане на основните начала на наказателния процес да изясни обективно, всестранно и пълно обстоятелствата по делото и с това да осигури постановяването на присъда в съответствие с обективната истина и закона“¹⁹. Към този момент е необходимо всички въпроси от организационно, техническо и друго подготвително естество да са разрешени, за да се концентрират съдът и страните единствено върху доказването. Срокът е свързан и с правото на защита на подсъдимия, който при започването на съдебното следствие следва да е ориентиран точно относно страните по обвинението и да не бъде поставян в затруднено положение с оглед по-късното конституиране на обвинителен субект в производството²⁰, като има възможност да се подготви сре-

¹⁷ В Решение № 2 от 23.02.1999 г. на ВКС по н. д. № 632/1998 г., II н. о., макар и в твърде специфичен контекст, се приема, че молбата за конституиране като частен обвинител, подадена на досъдебното производство, е процесуално допустима. Не подкрепям това становище, защото в досъдебната фаза няма държавен орган, към който да бъде отправена молба за участие като частен обвинител, а и към този момент тя изначално не може да бъде уважена.

¹⁸ В тази връзка в теорията се посочва, че „частният обвинител трябва да встъпи своевременно в процеса, за да изпълни процесуалната си задача“. **Павлов, С.** Наказателен процес на Република България. Обща част..., с. 193.

¹⁹ **Павлов, С.** Наказателен процес на Република България. Особена част. София: Сиби, 1996, с. 136.

²⁰ В този смисъл относно срока за конституиране на обществен обвинител вж. **Трендафилова, Е.** Срок за конституиране на обществен обвинител в наказателния процес. // Бюлетин на Съюза на юристите

щу тезата на частния обвинител²¹. Друг аргумент се открива в съдебната практика: „принципът на състезателността изисква още по първия съществен въпрос на откритото съдебно заседание – дали са налице процесуалните предпоставки за разглеждане на делото по същество, да се вземе становището на всички надлежно конституирани страни“²².

Молбата може да бъде подадена във всеки момент до започването на разпоредителното заседание. Ако същото бъде отложено един или повече пъти, без да му бъде даден ход, срокът продължава да тече.

Съгласно чл. 247в, ал. 4 НПК: „В 7-дневен срок от връчването на съобщението пострадалият или неговите наследници могат да направят искания за конституиране като частен обвинител и граждански ищец, а ощетеното юридическо лице – като граждански ищец“. **Този срок е инструктивен**²³. Моментът на преклудирание на правото е регламентиран в чл. 77, ал. 3 НПК.

Считам, че посоченият в чл. 247в, ал. 4 НПК срок освен характера на „погъкания“²⁴, „дисциплиниращ“²⁵, има и друго, по-важ-

в България, 1983, № 2, с. 79.

²¹ Вж. **Гочев, М.** (ред.) Процедури по НПК. София: Сиела, 2005, с. 64.

²² Решение № 64 от 27.02.2015 г. на ОС – Варна по в. н. о. х. г. № 75/2015 г. При действието на Наказателно-процесуалния кодекс от 1952 г. (Известия, бр. 11 от 5.02.1952 г., отм. ДВ, бр. 89 от 15.11.1974 г.) в някои съдебни актове се приема, че частен обвинител може да встъпи във всеки момент на съдебната фаза, тъй като не повдига ново обвинение, а единствено подпомага прокурора при доказването на обвинението и разобличаването на дееца, и за разлика от гражданския ищец, не предявява нова претенция. Вж. Решение № 1255 от 11.10.1960 г. на ВС по н. г. № 1122/1960 г., III н. о.

²³ Така и Определение № 193 от 15.06.2023 г. на СОС по в. ч. н. г. № 145/2023 г. Същото се приема в Определение № 586 от 16.11.2015 г. на АС – Пловдив по в. ч. н. г. № 519/2015 г. относно аналогичния седемдневен срок, предвиден в чл. 255, ал. 2 НПК преди въвеждането на разпоредителното заседание със Закона за изменение и допълнение на НПК (ДВ, бр. 63 от 4.08.2017 г.). В същия смисъл е и Определение № 92 от 5.02.2018 г. на ОС – Кюстендил, по в. ч. н. г. № 67/2018 г.

²⁴ Вж. **Ненков, Р.** Новото в съдебното производство според новия Наказателнопроцесуален кодекс. // Адвокатски преглед, 2006, № 1, с. 8.

²⁵ Вж. **Смоличку, П.** Гражданският иск в наказателния процес. София:

но значение – доколкото НПК не предвижда кой е най-ранният момент, за който може да бъде насрочено делото и евентуално – да бъде даден ход на разпоредителното заседание, **седемдневният срок следва да се счита за минимално установения от закона, с който пострадалият разполага за изготвяне и подаване на молбата си за конституиране като частен обвинител**²⁶. Същото се отнася до срока по чл. 255, ал. 2 (отм.) НПК в редакцията до 2017 г. Това разбиране е логично и с оглед на срока по чл. 247в, ал. 3 НПК (и този по чл. 254, ал. 3 (отм.) НПК до 2017 г.), който също е седемдневен и който е предоставен на подсъдимия, за да подаде отговор, но също така да се запознае с окончателната формулировка на обвинението и да подготви защитата си²⁷. Що се отнася до молбата за предявяване на

Сиела, 2012, с. 118; **Чинова, М., Митов, Г.** Цит. съч., с. 170.

²⁶ Вж. в тази насока и **Павлов, С.** Въпроси на наказателния процес в практиката на Върховния съд през 1980 г. // Правна мисъл, 1981, № 2, с. 89: „Не бива да се забравя и това, че съкращаването на седемдневния срок чрез разглеждане на делото преди изтичането му означава ограничаване на правото на защита не само на обвиняемия, но и на другите участници в процеса, субекти на правото на защита (частния обвинител, гражданския ищец, гражданския ответник)“.

²⁷ По-старата практика не е единодушна относно последиците от нарушаването на срока. В някои случаи се приема, че непредоставянето на този срок не е съществено процесуално нарушение, ако не е довело до ограничаване на правата на подсъдимия (Решение № 245 от 9.03.1964 г. на ВС по н. д. № 90/1964 г., I н. о.; Решение № 587 от 16.11.1977 г. на ВС по н. д. № 604/1977 г., I н. о.; Решение № 497 от 24.11.1987 г. на ВС по н. д. № 545/1987 г., I н. о.), а в други – че винаги е налице съществено процесуално нарушение (в този смисъл Решение № 15 от 18.01.1980 г. на ВС по н. д. № 15/1980 г., ВК; Решение № 424 от 24.09.1982 г. на ВС по н. д. № 442/1982 г., II н. о.). Второто разбиране поддържа и С. Павлов – вж. **Павлов, С.** Върху правото на обвиняемия на защита в практиката на Върховния съд. // Правна мисъл, 1967, № 6, с. 75-76; **Павлов, С.** Преглед на практиката на Върховния съд по прилагането на новия НПК – 1975 и 1976 г. (Синтез и критически бележки). // Правна мисъл, 1977, № 5, с. 76-77; **Павлов, С.** Въпроси..., с. 88-89; **Павлов, С.** Осигуряване на гражданите право на защита в наказателния процес на НРБ. София: Българска академия на науките, Институт по науките за държавата и правото, Издателство на Българската академия на науките, 1986, с. 307-309. Според Тълкувателно решение № 96 от 28.12.1987 г. на ВС

граждански иск, от особено важно значение разглежданят минимален срок би могъл да бъде за ощетеното юридическо лице, за което чл. 227, ал. 2 НПК не предвижда предявяване на разследването, с оглед възможността за запознаване с материалите по делото. В разглеждания контекст следва да бъде отчетено също, че на субектите на правото на защита извън подсъдимия не се връчва препис от обвинителния акт, което пряко се отразява на спецификите при подготовката на пълноценното им участие в разпоредителното заседание²⁸.

Интерес представлява и **отношението на Глава петнай-сета, Раздел втори НПК към срока за подаване на молбата.** Чл. 183 НПК (изчисляване на срока) и чл. 185 НПК (продължаване на срок, определен от държавния процесуален орган) касаят срокове с точно определена продължителност (абсолютно определени), поради което нямат отношение към настоящото изложение. Не са налице пречки за прилагането на чл. 184 НПК (спазване на срока), тъй като той е предвиден за улесняване упражняването на правата на гражданите. Особено внимание заслужава чл. 186, ал. 1 НПК: „Срокът, определен от закона, може да бъде възстановен, ако е бил пропуснат поради уважителни причини“. В практиката искания по цитирания текст се предявяват преди всичко във връзка с обжалването на процесуалните актове. Въпросът предпоставя обстоятелството, че лицето е било надлежно призовано за процесуалното

по н. д. № 87/1987 г., ОСНК неспазването на седемдневния срок е съществено процесуално нарушение само когато „е довело до ограничаване процесуалните права на защита на подсъдимия или до основания за отменяне или изменяне на присъдата“, т.е. въпросът подлежи на конкретна преценка. Същото правило може да бъде отнесено и към фигурата на частния обвинител – във всички случаи, когато по-ранното насрочване на делото е обусловило невъзможност той да се конституира в това качество или да упражни друго свое право, процесуалното нарушение е съществено.

²⁸ Изразено е разбирането, че с оглед осигуряването в една и съща степен на реална възможност на субектите на правото на защита за упражняване на процесуалните им права, е необходимо да бъде предвидено, че препис от обвинителния акт се връчва на всички тях. Вж. **Павлов, С.** Осигуряване..., с. 306.

действие, съответно уведомено за извършването на същото. Считам, че разпоредбата не следва да се прилага относно конституирането на частен обвинител. Изразът „срокът, определен от закона“ недвусмислено насочва към абсолютно определените срокове, към които поначало е ориентиран целият Раздел втори на Глава петнайсема НПК, докато този за подаване на молба за конституиране като допълнителна страна е от по-различна категория, защото зависи от конкретните за съответния случай моменти на уведомяване по чл. 247в, ал. 2 НПК и на даване ход на разпоредителното заседание²⁹. „Молбата за възстановяване на срока се подава до съда или до органа на досъдебното производство в седемдневен срок от деня, в който са престанали да действат причините за пропускане на срока.“ (чл. 186, ал. 2 НПК) – да се приложи тази разпоредба по отношение на конституирането на допълнителни страни, би означавало да се създадат предпоставки за недопустимо забавяне на производството, защото би била налице необходимост от повтаряне на всички извършени до момента процесуални действия поради лишаването на страната от възможността да участва в тях. Биха могли да възникнат и затруднения за разкриване на обективната истина при невъзможност някои от действията да бъдат извършени повторно. Следва обаче да се приеме, че всички правила по Глава петнайсема, Раздел втори НПК са приложими по отношение на седемдневния срок от връчването на съобщението по чл. 247в, ал. 4 НПК, като абсолютно определен срок.

5. КОНСТИТУИРАНЕ НА ЧАСТЕН ОБВИНИТЕЛ В ХИПОТЕ- ЗАТА НА ЧЛ. 48, АЛ. 1, ИЗР. 2 IN FINE НПК

²⁹ В литературата сроковете от посочения вид се разглеждат нееднозначно, като са налице и автори, които приемат, че тези институти изобщо не се отнасят към понятието „срок“ в наказателния процес. Вж. **Петрова, Г. Б.** Сроки как елемент правового регулирования в уголовном судопроизводстве. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Саратов: ГОУВПО „Саратовская государственная академия права“, 2004, с. 46-49.

Всички гореизложени положения се отнасят до типичното развитие на наказателните дела от общ характер³⁰, при които е образувано досъдебно производство и впоследствие бива проведено разпоредително заседание. При встъпване на прокурора в наказателно дело от частен характер при условията на чл. 48, ал. 1 НПК характерът на делото се трансформира от частен в общ, като „пострадалият може да поддържа обвинението наред с прокурора като частен обвинител“. В тези случаи е необходимо съдът да установи волята на пострадалия относно участието в качеството на частен обвинител, която следва да бъде изрично заявена³¹. Законът не предвижда изисквания относно формата на това изявление, поради което следва да се приеме, че е допустимо то да бъде направено в писмена форма, както и в устна форма в съдебното заседание.

³⁰ Включително в хипотезата на чл. 49 НПК.

³¹ В теорията е изразено становището, че *de lege ferenda* е логично да се предвиди, че при встъпването на прокурора частният тължител продължава участието си в производството в качеството на частен обвинител *ex lege*, без да са необходими изявление от пострадалия и произнасяне на съда. Вж. **Мумов, Г.** Наказателни дела от частен характер. София: Сиби, 2017, с. 82-83.

АДВОКАТСКИ ПРЕГЛЕД
НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО И НАКАЗАТЕЛЕН ПРОЦЕС
Брой №6/2024 г.
Висш адвокатски съвет

Технически редактор *Людмила Никова*
Коректор *Нина Джумалийска*
Предпечат *Яна Аргиропулос, Ивайла Пеева*

Редакционна колегия

проф. д.ю.н. Ангел Калайджиев, главен редактор
доц. д-р Таня Градинарова,
доц. д-р Иван Стойнев,
д-р Гергана Иванова

Ръкописи не се рецензират и не се връщат.

Изданието се разпространява **безплатно**
чрез адвокатските съвети.
Хонорари на адвокати не се изплащат.

Адрес на редакцията

Висш адвокатски съвет
София, 1000, ул. „Калоян“ 1А
Тел.: 02 987 55 13, 02 986 28 61; факс: 02 987 65 14
e-mail: library@vas.bg
www.vas.bg

Изданието е осъществено от
„Алто комюникейшънс енд пбблишинг“ ООД
София, бул. „Васил Левски“ №31
тел.: 02 943 87 16; e-mail: office@alto-pr.com